

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УГОРЩИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Реєстраційний номер: 3
Дата реєстрації: 19.06.2023

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему: «Карибська криза як кульмінація холодної війни»

Виконала студентка IV курсу
спеціальність: 291 «Міжнародні
відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»
Чука Каріна Севастьянівна

Керівник: ст. викл. Даруда Ж. Ф.
Рецензент: доц. Павлишин Л. В.

Доц. Даруда Ж. Ф.
Л. Павлишин
19.06.2023

м. Ужгород – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	5
РОЗДІЛ 2. ХОЛОДНА ВІЙНА: ШЛЯХ ДО КАРИБСЬКОЇ КРИЗИ	19
2.1. Причини холодної війни	19
2.2. Холодна війна – протистояння світового масштабу	26
2.3. Етапи та перебіг холодної війни	30
РОЗДІЛ 3. КАРИБСЬКА КРИЗА ЯК АПОГЕЙ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ	39
3.1. Кубинська революція та загострення міжнародних відносин	39
3.2. Радянське втручання у відносини між Кубою та США, його наслідки	44
3.3. Врегулювання конфлікту	54
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Найгостріша конфронтація між Радянським Союзом та США за всю історію відносин між цими державами сталася в жовтні 1962 р., коли мала місце Карибська криза, яка поставила весь світ на межу ядерної війни. З того моменту минуло багато часу, проте ця тема не втрачає актуальності. Дослідницький інтерес пов'язується зі змінами та розширенням джерельної бази, розсекреченням таємних документів, появою нових свідчень очевидців, сучасним протистоянням між світовими наддержавами та можливим повторенням гонки ракетно-ядерних озброєнь, що призводить до перегляду деяких аспектів історії цієї події. Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю поглибленого аналізу та узагальнення існуючих знань стосовно історії міжнародних відносин під назвою холодної війни та її апогею – Карибської кризи, адже нині у світі склалася подібна небезпечна ситуація через війну РФ з Україною і російський агресор погрожує ядерною війною, що може призвести до жахливих наслідків планетарного масштабу.

Об'єкт дослідження – холодна війна.

Предмет дослідження – Карибська криза

Мета роботи – дослідити Карибську кризу як кульмінацію холодної війни.

Досягнення встановленої мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу дослідження;
- з'ясувати причини холодної війни;
- вивчити холодну війну як протистояння світового масштабу;
- описати етапи та перебіг холодної війни;
- охарактеризувати Кубинську революцію та загострення міжнародних відносин;
- визначити радянське втручання у відносини між Кубою та США, його наслідки;

– дослідити врегулювання конфлікту.

Хронологічні межі дослідження окреслені періодом 1945-1962 рр.: нижня межа 1945 р. пов'язана з виникненням передумов холодної війни, верхня 1962 р. – з врегулюванням Карибської кризи.

Географічні межі дослідження – світовий масштаб.

Стан наукової розробки теми. Нині холодна війна вважається одним з найбільше досліджуваних етапів світової історії.

Джерельну базу роботи складають вітчизняні та зарубіжні наукові, історичні та енциклопедично-довідкові джерела, статті присвячені холодній війні та її кульмінаційному етапу – Карибській кризі. Для більш ретельної ясності і однозначності джерела в даній роботі класифіковані.

Структура роботи: вступ, три розділи (другий та третій розділи містять по три підрозділи кожен), висновки, список використаних джерел (55 позицій).

В першому розділі проведений аналіз історіографії та джерельної бази дослідження, встановлено, що проблематика історії холодної війни та Карибської кризи є досить розробленою зарубіжними та вітчизняними авторами, а історіографія теми має багаторівневий характер й складається з наукових джерел присвячених історії формування ракетно-ядерних озброєнь, специфіці зовнішньополітичних відносин між наддержавами в період холодної війни й перебігу протистояння між ними.

Другий розділ описує причини холодної війни, її етапи та перебіг, характеризує це протистояння на світовому рівні. Визначено, що з позицій сучасності протиборство між двома світовими політичними системами, було неминучим, через надзвичайне загострення міжнародних відносин між державами Заходу та Сходу в період після закінчення Другої світової війни.

В третьому розділі мова йде про Кубинську революцію та втручання радянської влади у відносини між Кубою та США, що мало не призвело до ядерного протистояння. Конфлікт був урегульований завдяки переговорам між лідерами наддержав, що дало змогу ліквідувати загрозу ядерної війни.

Загальний обсяг роботи – 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуалізація історичних знань відбувається у критичні моменти світової історії, коли питання про шляхи розвитку світу є питанням виживання. У зв'язку з цим важливо усвідомлювати, якими були рушійні сили міжнародних відносин у недавньому минулому, щоб створити стабільну світову систему у майбутньому. Уникнути дестабілізації можна лише з урахуванням узагальнення всього накопиченого історичного досвіду взаємин між націями.

Холодна війна, яка в другій половині ХХ ст. тримала весь світ в постійній напрузі, продовжує залишатись у центрі уваги багатьох науковців, політиків, журналістів, зокрема в державах, які були безпосередніми ініціаторами та активними учасниками даного протистояння.

Сьогодні холодна війна вважається одним з найбільше досліджуваних етапів світової історії. На початку ХХІ ст. дослідники спостерігають прояви певних стереотипів стосовно представників іншої держави, що певною мірою були закладені при вивченні історії. Ідеологічні проблеми холодної війни, механізми, форми та методи психологічного протистояння в той час, та зокрема підтримки в масовій свідомості «образу» протилежної сторони достатньо висвітлені в вітчизняній та зарубіжній літературі [38].

Радянська історіографія 1960-х рр., яка була досить суб'єктивною, представляла собою єдиний моноліт оцінок та концепцій, а дослідники шукали винуватців Карибської кризи та мали переважно офіційні радянські позиції, тобто звинувачували США та їх союзників в розв'язанні конфлікту. В 1970-ті рр. (період розрядки) в радянській історіографії з'являються «гнучкіші» дослідження подій 1962 р., науковою новизною яких вважалася ідея про втрачені можливості обох сторін (праці експерта з американської історії Громико А., монографії Яковлева М., Дмитрієва Б. та ін.). В другій половині

1980-х рр. (період перебудови) ситуація змінюється, фіксовані штампи радянської історичної науки зазнають змін, результатом яких в значній мірі стають результати спільних академічних обговорень подій холодної війни та Карибської кризи між дослідниками з СРСР та США (конференції 1986 р. в Москві, 1988 р. в Університеті Огайо). Від односторонніх звинувачень західних країн в конфлікті, радянські науковці переходять до аналізу помилок зі сторони СРСР. До важливих вивчень цього часу відносяться праці Чугрова С., Мікояна С., Яковлевої Н., Плешакова К. Варто зазначити, що питання щодо ролі та діяльності союзників американців (європейських країн) у вирішенні Карибської кризи в радянській історіографії практично не вивчались [37].

Карибська криза 1962 р. неодноразово ставала предметом дослідження, проте тривалий період обставини її виникнення отримували одностороннє висвітлення в радянських джерелах, так як замовчувалося питання про те, як було ухвалено рішення про розміщення ракет СРСР на Кубі. Не було ясності й в тому, як відбувалося врегулювання кризи. Цілі ланки переговорів та імена осіб, які брали в них участь, були засекречені. З радянського боку історія Карибської кризи залишалася однією з білих плям історія тодішньої зовнішньої політики Союзу. Нині є можливість об'єктивно поглянути на події початку 60-х рр.: відкритими стали документи різних радянських відомств (Міністерства закордонних справ, Міністерства оборони, ЦК КПРС, розвід служб) та американських даних.

Існують різні думки стосовно того, як називати дану міжнародну кризу – «карибською» чи «ракетною». Зарубіжний дослідник Мікоян С. вважає, що розглядати радянські ракети, доставлені на Кубу як засіб стримування проти агресії з боку США, то правильно утвердилася в радянській історіографії назва «карибська». Якщо ж йдеться про формування ракетного балансу (маючи на увазі ядерні бази США навколо СРСР), то правомірним є визначення «ракетна» .

Піонером документально обґрунтованого, наукового та неупередженого вивчення Карибської кризи вважається російський дослідник, академік РАН

Фурсенко О., якого називають першим російським американістом. Його найвідомішою роботою, над якою він працював разом з американським дослідником Нафталі Т., є «One Hell of a Gamble: Khrushchev, Castro and Kennedy, 1958–1964: The Secret History of the Cuban Missile Crisis», що була опублікована в 1997 р. Праця ґрунтувалася на досить широкій джерельній базі, що складалася з американських та радянських документів, а багато з цих джерел інформації були вперше введені в науковий обіг [14; 37].

В спогадах радянських очевидців подій Карибської кризи, оприлюднених до кінця 80-х рр. (до кардинальних змін в СРСР пов'язаних з «перебудовою») має місце чітка ідеологія – події жовтня 1962 р. описуються згідно до усталених радянських поглядів: криза виникла через дії США направлених на придушення Кубинської революції, а радянський уряд, для збереження революційних кубинських ідей, відправляє на Кубу свої ракети, що мали лише оборонне призначення та повинні були стримувати вторгнення США на острів; врегулювати конфлікт вдалося тільки завдяки мирній політиці СРСР, послідовні дії якого були спрямовані на збереження миру, а американський уряд мало не спричинив ядерну війну світового масштабу.

Більшим за обсягом і цінністю є масив спогадів й мемуарів, які з'явилися наприкінці 1980-х та початку 1990-х рр. Сюди належать мемуари Хрущова М., спогади радянських військових та державних діячів, які приймали участь в розробці та проведенні операції «Анадир», направленої на створення радянського військового формування на Кубі, а також розповіді представників СРСР на Кубі та в США. В цей період з'являються нові погляди на події Карибської кризи, на роль певних осіб у врегулюванні конфлікту, більш об'єктивними є оцінки дій та намірів учасників. Якщо раніше стверджувалося, що ситуація була врегульована тільки виключно завдяки «мудрій та миролюбній» радянській політиці, то в кінці 1980-х та 1990-х рр. має місце усвідомлення, що СРСР та США (обидві сторони конфлікту) пішли на взаємні поступки для знаходження компромісу та виходу з небезпечного становища [17].

Радянська історіографія холодної війни сьогодні мало фігурує в посиланнях, у зв'язку з тим, що її евристична цінність була поставлена під сумнів після розпаду Радянського Союзу та згорання марксистсько-ленінської ідеології. Проте, не можна відкидати здобутки радянської історіографії. Деякі властиві їй ідеї було перенесено до сучасних досліджень.

Дослідник Мікеладзе В. зазначає, що висвітлення даної проблематики в історіографії часів СРСР обмежене загальними роботами присвяченими історії Карибської кризи, проте навіть такі дослідження не можна вважати об'єктивними науково-історичними вивченнями через надмірну заідеологізованість. Питання діяльності та ролі європейських держав-союзників США у вирішенні Карибської кризи у радянській історіографії практично не вивчалось [37].

В 1992–1994 рр. російським Міністерством закордонних справ було відкрито доступ до архівних фондів, які характеризують головні вектори радянської зовнішньої політики СРСР до середини 1960-х рр. (секретаріати міністра і його заступників (Молотова В., Вишенського А., Литвинова М. та ін.), відділів та секретаріату ЦК КПРС, стенограм пленумів, деяких департаментів Міністерства закордонних справ і т.п. Загалом, російській історіографії 1990-х та, особливо, 2000-х рр. з історії Карибської кризи притаманна висока динамічність розвитку, диверсифікацією досліджуваних нею аспектів, залученням значного масиву джерел, в тому числі й іноземного походження, введенням нових підходів та розширенням методологічної бази дослідження.

Російські дослідники Зубков В. та Печатников В. наголошують, що в радянську епоху вся вина за початок холодної війни покладалася на американців та їх союзників, починаючи з 1990-х рр. почали переважати протилежні оцінки, а нині історики мають більш неоднозначний та виважений підхід до цього феномену: все частіше перехід до холодної війни розглядається як суперечливий та складний процес взаємовідносин двох систем, початок

якому був покладений обома сторонами, проте конкретне співвідношення внесків сторін в протистояння є предметом дискусій [18].

Розвиток американської історіографії пов'язаної з холодною війною має кілька етапів, в результаті цього були сформовані відповідні історіографічні школи. Найперші оцінки подіям 1962 р. належать колишнім членам адміністрації американського президента Кеннеді Дж.: Макнамарі Р. (міністру оборони), Шлезінгеру А. (помічнику президента), Соренсену Т. (раднику), Селінджеру П. (прес-секретарю президента) [37]. Геддіс Дж. Л., професор Єльського університету в США, є одним з провідних істориків холодної війни на Заході, автором дев'яти монографій та багатьох статей з історії цього феномену. Науковець поступово систематизує своє бачення холодної війни, перейшовши від питань вини СРСР в розв'язуванні конфронтації до порівняльно-історичному аналізу двох наддержав, а згодом впорядкувавши свої філософсько-історичні погляди та методологію, перейшов до вивчення біполярності з позицій того чи іншого розуміння безпеки та свободи.

На думку зарубіжного дослідника Давидова М.Е., прослідкувавши еволюцію поглядів Геддіса, можна встановити один з основних напрямків руху західної наукової думки в області осмислення такого важливого феномена ХХ ст., як холодна війна. Дослідницьку діяльність Геддіса можна розділити на три етапи, взявши за основу періодизації визначення науковцем причини холодної війни. Початок першого етапу можна датувати першою половиною 1970-х рр., коли виходить в світ одна з перших монографій вченого. До цього етапу діяльності Геддіса можна віднести зародження в той час постревізіонізму, особливістю якого був погляд на походження холодної війни як на складний процес, зумовлений ідеологічними, політичними, економічними та особистісними факторами, пов'язаними в єдине. Другий етап діяльності цього вченого, характеризується тим, що на зміну певній системі факторів як причин холодної війни приходить погляд на це протистояння як на конфлікт цивілізацій. Третій етап пов'язаний з виходом монографії філософської

тематики, де сама історія, на думку автора, постає у вигляді руху від хаосу до порядку шляхом реалізації чи не реалізації певних історичних можливостей.

В розвитку західної історіографії холодної війни до 1991 р. дослідники визначають кілька напрямів. Єгорова Н. І. ще в 1960-х рр. позначила два основні етапи в розвитку американської історіографії, що отримали назву «традиціоналізм» («ортодоксальний» підхід) та «ревізіонізм» (підхід «новолівих істориків»). З розпадом СРСР вивчення історії холодної війни поступово перейшли в нову фазу. На Заході існує низка класифікацій підходів до генези холодної війни. Автором однієї з них є англійський науковець Вестад О. А., що за регіональною ознакою виділяє європейську, північноамериканську, російську та східноазіатську школи [7].

В європейській історіографії значно ширше висвітлюється місце та роль союзників США у розв'язанні Карибської кризи. Західна Європа вважається другорядним учасником конфлікту, тому західноєвропейським дослідникам найближчим є європейський чинник. Британська історіографія кризи характеризується досить значною кількістю досліджень насамперед присвячених англо-американському стратегічній співпраці. Важливими є праці Булла Х., Льюїса Р., Барлетта К., Дамбрелла Дж. Об'ємною є і німецька історіографія по даній проблематиці. До відомих німецьких дослідників належать Нольте Е., Піока А., Грьойнер Б., Грьойнер Ф., Мюнгер К., Брахер К. Вивчення проблем холодної війни та Карибської кризи має певне висвітлення і у вітчизняній історіографії. Відзначається дослідницька діяльність доктора історичних наук Потехіна О. Серед українських дослідників, праці яких присвячені безпосередньо Карибській кризі, можна назвати Карікова К., Карікова С., Пасічник Н. та ін.[37].

Українська дослідниця Касаткіна К. А. вивчаючи основні напрямки досліджень політики США щодо Куби в радянській та пострадянській історіографії, доходить висновку, що вивчення зовнішньої політики США щодо Куби під час холодної війни, привертало та продовжує привертати увагу дослідників. Особливу зацікавленість викликає тематика Кубинської революції

1959 р. та Карибської кризи 1962 р., що багато в чому стали традиційними для світової науки. Одним з основних напрямків у дослідженні зовнішньої політики США кінця 1950-1970-х рр. була проблематика Кубинської революції, яка стала основоположною в працях Мерина Б., Чекмазова В., Лопушинського І., Ємельянова Ю. та ін.

З розпадом СРСР та завершенням холодної війни ідеологічне протиборство втратило свою гостроту, а в дослідженні питань стосовно політики США відносно Куби розпочався новий етап. Продовжувалося розсекречення документів радянських та американських архівів, а з кінця 1980-х - на початку 1990-х рр. почали публікуватися дослідження якісно іншого рівня, що характеризувалися практично повним відходом від ідеологічних установок, розширенням документальної бази, переоцінкою висновків часів СРСР. В колишніх радянських республіках почали створюватися власні школи американістики. В Україні такими центрами з американістики, що займалися питаннями американської політики щодо Куби, стали Київ, Харків, Одеса. Не зважаючи на наявність спільних рис, можна виявити й присутність певних особливостей, що сформувалися в російській та українській наукових школах пострадянського періоду. Для сучасної російської історіографії характерним є те, що вона продовжує проводити аналіз головних етапів американсько-кубинських суперечок в контексті глобального протистояння між СРСР та США. Українська історіографія здійснює спробу відійти від такої установки та розглядати відносини між Кубою та США через призму подій у латиноамериканському регіоні [29].

Бистрова І.В., автор публікації присвяченій огляду сучасної історіографії холодної війни, називає базою перевороту в історіографії холодної війни розсекречення архівів, що дало можливість приступити до історичних досліджень на якісно новому рівні. Дослідниця зазначає, що історію холодної війни найактивніше вивчали радянські (згодом російські) та американські вчені, різними аспектами тематики займалися історики із західноєвропейських

країн (Німеччини, Великобританії, Скандинавських країн), а також країни Центральної та Східної Європи, Китай (починаючи з 1990 рр.).

В сучасній історіографії України нове бачення проблематики Карибської кризи представлено дослідженням Пасічник Н.С., присвячене діяльності адміністрації Кеннеді Дж. та Кубинській ракетній кризі, що хронологічно охоплює період з середини жовтня 1962 р. (коли американці володіли переконливими доказами, які свідчили про розміщення на Кубі наступального озброєння СРСР) по 07.01.1963 р. (Рада Безпеки ООН знімає з порядку денного питання щодо Кубинської ракетної кризи) [10].

Історичні праці присвячені холодній війні та ключовим подіям пов'язаними з нею (Кубинська революція, гонка озброєнь, Карибська криза тощо) можна поділити за хронологічним принципом. Виділяють два великі етапи розвитку історіографії холодної війни в цілому:

– перший етап (1946-1991 рр.) – це період холодної війни, в якому окремо виділяється радянська історіографія (яку прийнято вважати монолітною і вона не має будь-якого внутрішнього поділу чи класифікації підходів) та західну (в якій дослідники виділяють три основні напрямки – «традиціоналізм», «ревізіонізм» і «постревізіонізм»). Ця класифікація базується на тому, як той чи інший науковець вирішує питання про винну наддержав у розв'язанні холодної війни;

– другий етап (1991-2011 рр.) розпочався після закінчення холодної війни, на думку багатьох вчених (Чубар'ян А. О., Вестад О. А., Геддіс Дж. Л. та ін.), активізується процес створення «нової історії холодної війни», який триває до тепер. «Нова історія холодної війни» – це сучасна історіографія, заснована на джерелах, що стали доступними після розпаду СРСР. Дослідник Єгорова Н. І. також показує, що відмінними рисами вказаної нової історії є мультиархівність, міждисциплінарність та інтернаціоналізм [7].

В роки протистояння в американських навчальних джерелах з всесвітньої історії певні розділи були присвячені холодній війні, глобальному протистоянню між двома світами соціалістичним та капіталістичним. Серед

поширених визначень цього терміну були наступні: в основі холодної війни закладено економічне, ідеологічне, стратегічне, політичне протистояння; крайня ворожість між наддержавами пов'язана з гонкою озброєнь, дипломатичними та навіть військовими конфліктами. Дослідниця Некрасова В.В. зазначає, що визначення «холодної війни» в американській навчальній літературі того періоду суттєво не відрізняється від сучасних. З американської сторони лунали звинувачення радянської влади в розв'язанні даного конфлікту. Проте вказане однобічне звинувачення СРСР в його початку сьогодні не є поширеним. Сучасні американські дослідники, намагаються більш менш об'єктивно подавати історичні відомості. Ними нині відмічається, що в початку протистояння були винні обидві наддержави, а головною проблемою стала розбіжність думок та поглядів на світобудову майбутнього, боротьба за сфери впливу та взаємна недовіра. Проте головною думкою великого масиву навчальної літератури США є проголошення політики «стримування комунізму» і спроби поширити свій вплив в азійському регіоні – це виключно відповідь на дії радянської політики розширення територій Союзу за рахунок приєднання східноєвропейських країн до соціалістичного табору [38].

Українська дослідниця Баханова С. в своїй публікації на основі аналізу навчальної літератури з новітньої історії кінця ХХ – початку ХХІ ст. простежує еволюцію в оцінках феномена «холодної війни» та особливості його висвітлення в підручниках, що відповідає специфіці історіографічної ситуації в українській та російській історичній науці: розвитку сучасної історіографічної науки притаманне розширення кола тем, які досліджуються, а також включення нових історіографічних джерел. Висвітлення «холодної війни» в історичній літературі вивчалися дослідниками Болховітиновим Н., Галкіним І., Єгоровою Н., Заболотним Є., Косовим О., Печатніковим В., Тетеріним П., Чубар'яном О. та іншим. На початку 90-х рр. під впливом процесів перебудови й гласності оцінка феномена «холодної війни» дещо змінилася. Покладаючи відповідальність за розв'язання конфлікту на американців, автори історичної

наукової літератури такі як Смирнов Г., Островський В., Старков Б., вказували, що певні кроки радянської влади сприяли роздмухуванню протиборства.

Кредер О., автор одної з перших російських навчальних книги з всесвітньої історії характеризує холодну війну як знакове явище всього післявоєнного періоду світової історії. Розглядаючи цей феномен автор зазначає, що цей конфлікт не мав реальної перспективи стати справжньою війною, адже з самого початку жодна зі сторін військового протистояння не хотіла, а коли конфронтація стала фактом, ні одна зі сторін не мала впевненості у власній перемозі в разі виникнення війни. Головною ознакою цієї війни Кредер О. називає «біполярність», «двополюсність», «глобальне суперництво», всі тогочасні світові події стали розглядатися, неначе крізь чорно-білу призму суперництва, так як кожній з сторін скрізь ввижалися підступи супротивника.

В перших українських підручниках з нової світової історії, їх автори Кипаренко С., Мороз Ю., Мовчан С. ініціатором конфлікту називають СРСР, на противагу якому західні держави стали будувати свій зовнішньополітичний напрямок для стримування комуністичного наступу. Одразу після закінчення Другої світової війни виникло протиборство між демократичними та комуністичними країнами, лінія фронту якого проходила через зовнішньополітичну, дипломатичну, пропагандистську діяльність. Цю конфронтацію стали називати «холодною війною». В більш пізніх виданнях книги (2000 р.) були подані досить розгорнуті визначення вказаного феномену. Так в термінологічному словнику під поняттям «холодна війна» розумілося гостре ідеологічне, політичне, економічне та військове протиборство двох військово-політичних альянсів Організації Варшавського договору (ОВД) і Організація Північноатлантичного договору (НАТО – North Atlantic Treaty Organisation), та двох наддержав СРСР та США, в період після Другої світової, яке не перетворилося в справжній «гарячий» військовий конфлікт між сторонами. Причини даного конфлікту українські історики переважно вбачали в прагненні американської та радянської влади максимально збільшити в світі зони свого впливу [18].

В радянській історії протягом тривалого періоду домінувала думка, що холодна війна була тим ворожим курсом, що уряди західних країн почали проводити відносно СРСР та інших соціалістичних країн після закінчення Другої світової війни. Тобто створювалося враження, що СРСР дотримувався виключно оборонної позиції, був послідовним борцем за мир, а західні «імперіалісти» на чолі з США були готові розв'язати нову глобальну війну. Нині більшість дослідників проблем міжнародних відносин у другій половині ХХ ст. вважають, що радянське керівництво несе не меншу відповідальність за початок холодної війни, Кубинської кризи та взагалі боротьбі між колишніми союзниками у Другій світовій.

Отже, кінець холодної війни та розпад СРСР сприяли формуванню нової науково-історичної парадигми. Настав сучасний етап переосмислення світової історії другої половини ХХ ст., відкриття нових феноменів та фактів, розгляду та обміну різноманітними думками та точками зору. Історіографія, присвячена проблемам холодної війни та ракетно-ядерного протистояння між наддержавами, ввійшла в нову фазу, що хронологічно охоплює 1990-ті рр. та початок ХХІ ст.

Практично всі хто досліджував протистояння між наддержавами другої половини ХХ ст. в тій чи іншій мірі торкався теми Кубинської революції, що передувала Карибській кризі, яка вважається кульмінацією холодної війни.

Джерельну базу роботи складають переважно сучасні дослідження українського (Бабік Н., Мікеладзе В., Баханова С., Салтан О.М., Касаткіна К. А., Літвін Л. А., Некрасова В.В., Пасічник Н. С., Покляцька В.В., Сірий С.В., Тумашов А. В., Саєвич Й.Й. та ін.) та зарубіжного (Давидов М. Е., Бессонова М.Н., Боброва В.Д., Бородаєв В.А., Громько А.А., Корольков А.В., Косов А.П., Мелехов А.С., Полунин С.В., Строганов А.И., Рабе С., Фурсенко А.А., Нафтали Т. та ін.) авторства присвячені подіям холодної війни, Кубинської революції та Карибської кризи. Охарактеризуємо деякі з цих джерел.

Український автор Бабік Н. у своїй публікації присвяченій спогадам подій Карибської кризи 1962 р., доходить висновку, що певні джерельні матеріали,

що стосуються вказаних подій представляють значний інтерес для сучасних вивчень, однак повинні вводитись в науковий обіг тільки в комплексі з іншими категоріями джерел. На думку дослідника, використовувати мемуарні джерела в якості бази дослідження варто обережно, так як виклад та тлумачення відомостей в ній залежить від кваліфікації та поглядів мемуариста. Так користуючись спогадами та мемуарами очевидців Карибської кризи потрібно співвідносити їх з фактами, що містяться в офіційних документах американського та радянського урядів [17].

Дослідник Салтан О.М. в своїй дисертації на основі аналізу та систематизації досить широкого кола джерел, більшість з яких він вперше ввів до наукового обігу, досліджується динаміка ракетно-ядерного протиборства двох наддержав в 1945-1962 рр. В дослідженні характеризуються головні тенденції й особливості впливу ядерної зброї на глобальну політику США та СРСР в умовах воєнно-політичної конфронтації між ними [11].

Автори Сірій С. В. та Клименко В.С. в публікації присвяченій психологічним операціям в сучасних глобальних воєнно-політичних протиборствах аналізують головні тенденції розвитку інформаційно-психологічної боротьби в другій половині ХХ ст. На прикладі боротьби двох наддержав періоду холодної війни робиться акцент на важливості перебудови всієї системи психологічного впливу на населення та військові сили суперника як ключового чинника отримання переваги в сучасних глобальних конфліктах [12].

Іванов О.В. розглядаючи термінологію та концептуальні засади холодної війни, проводить аналіз фултонської промови Черчілля У., практичні дії урядів Великої Британії, США, СРСР, Китаю. Дослідник, посилаючись на праці російських, американських та українських науковців, наголошує на необхідності об'єктивного, неупередженого, політично-нейтрального підходу до вивчення складного та неоднозначного періоду 1945-1990 рр. [28].

В публікації Мікеладзе В. міститься аналіз висвітлення політики європейських держав-союзників США стосовно врегулювання Карибської

кризи в радянській, українській, російській, американській та західноєвропейській історіографії [37].

Зарубіжний автор дисертації «Причини та рушійні сили холодної війни у сучасній вітчизняній та західній історіографії» Давидов М. Е. відмічає, що культурний та ментальний аспекти протистояння, аналіз ідеї, що визначили зародження та перебіг конфронтації, вивчаються дедалі більшою кількістю вчених, що відповідає загальним тенденціям розвитку історіографії холодної війни. Нестійкість сучасного світового устрою змушує переосмислити накопичений досвід міжнародних відносин. Чи можлива нова холодна війна і як запобігти подібним конфронтаціям, що загрожують жертвами та диспропорціями у розвитку людства – питання залишається відкритим.

Дослідниця Бессонова М.Н. вважає, що холодна війна – це певний період в розвитку міжнародних відносин та історії багатьох держав, що прямо чи опосередковано були в ній задіяні, а тому логічним було б вживання цього терміну з великої літери та без лапок, так само, як Першу та Другу світові війни. Це протистояння мало чітко окреслені хронологічні рамки: 1946-1991 рр., історії відомі представники «ворогуючих» сторін, виділені етапи цього міжнародного конфлікту, визначено основні причини та наміри учасників, прояви боротьби та способи досягнення цілей в її ході [19].

Громико А.А. в дослідженні присвяченому витокам та впливу холодної війни на світову політику бере на себе завдання оцінити наслідки цього протистояння, показати його витоки та причини, хто з політиків спонукав зростанню міжнародної напруженості. Автор опирається на постулат про те, що історію не можливо переписати, і що вона безальтернативна. Проте, з метою отримання корисних уроків та не допущення помилок минулого, вивчати її треба якомога уважніше [24].

В дослідженні російських авторів Мелехова А.С. та Захарової В.І. аналізується холодна війна та місце Карибської кризи в цьому історичному явищі [36]. В публікації Мамілової Х.А. розглянуті події, що мали великий вплив на історію США та СРСР, наслідки яких розтяглися багато десятиліть.

Йдеться про Карибську кризу 1962 р. Протистояння США і острова Куба та надання останньому допомоги Радянським Союзом – події, що поставили весь світ перед ядерною війною. Автор розглядає причини виникнення кризи, її перебіг та основні етапи. Акцент зроблено на аналізі радянської допомоги своїм кубинським союзникам та характеристиці розгортання та вирішення Карибської кризи.

Дослідник Нехай Р.Ш. в своїй статі присвяченій підсумкам та урокам Карибської кризи 1962 р., докладно аналізує, які військово-політичні уроки можна отримати з вказаних подій. Дослідження наочно показує, що лише політичний діалог, прагнення компромісу у вирішенні спірних політичних та військових питань здатні зберегти світ [39].

Отже, проаналізувавши джерела інформації, що були використані в процесі написання даної роботи, можна умовно поділити їх на такі групи:

- присвячені історіографії холодної війни та Карибської кризи;
- джерела, що повідомляють про причини холодної війни
- пов'язані з дослідженням феномену холодної війни, етапів та перебігу цього протистояння;
- присвячені подіям Кубинської революції;
- джерела, що описують Карибську кризу та процес її врегулювання.

Таким чином, аналіз історіографії дає змогу зробити висновок про те, що проблематика історії холодної війни та Карибської кризи вважається достатньо розробленою зарубіжними та вітчизняними авторами. В історіографії проаналізовані хід окремих етапів біполярного протистояння, зроблені узагальнення стосовно характеру протистояння, передумов і причин його виникнення й закінчення. Історіографія теми має багаторівневий характер та складається з наукових джерел присвячених історії становлення ракетно-ядерних озброєнь, специфіці американо-радянських зовнішньополітичних відносин в період холодної війни, перебігу протистояння між наддержавами тощо. Джерельну базу цього дослідження складають праці українського та зарубіжного авторства присвячені подіям холодної війни та Карибської кризи.

РОЗДІЛ 2

ХОЛОДНА ВІЙНА: ШЛЯХ ДО КАРИБСЬКОЇ КРИЗИ

2.1. Причини холодної війни

В повоєнний період суттєво змінилося співвідношення сил на світовій арені. США, що не вели бойових дій на власній території та уникнули військових руйнувань і значних втрат серед населення, значно випередили інші країни в економічному та військовому розвитку й перетворилися на наддержаву і лідера капіталістичного світу. Другою наддержавою став СРСР, що зробив вирішальний вклад в розгром гітлерівської Німеччини. Незважаючи на колосальні жертви та руйнування, ця країна до кінця війни мала значний військовий та промисловий потенціал. Радянський Союз контролював держави Східної та Центральної Європи, а також мав підтримку з боку Китаю. Також радянську політику підтримували комуністи та люди лівих поглядів в різних країнах світу, які вірили в світле майбутнє.

Обидві наддержави очолили відповідно два світи, дві альтернативи загального розвитку, які збереглися після війни: соціал-реформістський капіталізм та революційний соціалізм (комунізм) [45]. Тому незабаром після закінчення Другої світової війни, багато світових країн були втягнуті в новий, більш масштабніший конфлікт. Незважаючи на всю свою жорстокість, він ніколи не переростав у пряму відкриту боротьбу між збройними силами суперників, тому отримав назву «холодна війна», коріння якої сягає глибше, ніж це може здатися.

Деякі дослідники називають «прототипом» холодної війни так звану «Велику гру» – геополітичне протистояння між Російською імперією та Великобританією, що відбувалося протягом всього XIX та в перші роки XX ст. В ході вказаного протиборства, в якому переможець мав отримати панування в Азії, суперники тільки один раз вступали в прямий бій (під час Кримської

війни), про те не зупинялися перед використанням військової сили проти третіх держав (Бухарського емірату, Китаю, Афганістану та ін.).

Після повалення Російська імперія та приходу до влади більшовиків, у країн Заходу з'явилися нові причини для занепокоєння, так як вони побоювалися «поширення комунізму» та «експорту революції». Початок Другої світової війни змусив політичне керівництво США та Великобританії на деякий час забути про свою ворожість до Радянського Союзу, однак найбільш далекоглядні люди вже тоді розуміли, що дана ситуація довго не триватиме, і після повалення «третього рейху» між переможцями почнеться з'ясування відносин. Такий хід думок був правильний – вчорашні союзники дуже швидко перетворилися на непримиренних ворогів. Відбулося це під впливом низки подій, які оцінювалися сторонами нового конфлікту з прямо протилежних позицій [52].

Друга світова війна породила союз практично непримиренних суперників Великобританії, СРСР та США. Американці довго залишалися осторонь світової війни, однак міжнародні події, особливо напад мілітаристської Японії на американську військову базу Перл-Харбор, остаточно розвіяли в США відчуття ізоляціонізму, президент Рузвельт Ф. взяв курс на боротьбу не лише з Токіо, а й Берліном [24].

Причиною холодної війни стало надзвичайне загострення міжнародних відносин між державами Заходу та Сходу в післявоєнний період, що серйозно погіршило міжнародну обстановку на тривалий час, неодноразово виникала загроза глобального світового військового конфлікту [51].

Передумови холодної війни виникли на завершальному етапі Другої світової та в перші повоєнні роки. Стали відомі суперечності стосовно майбутньої розбудови Європи та інших частин світу.

Причини холодної війни були пов'язані:

– з появою двох наддержав (СРСР та США), що змагалися в соціально-економічних та політичних сферах та належали до конкуруючих систем;

– західні країни сприймали розширення соцтабору в 1940-х рр. в Європі та Азії в якості загрози їхньому існуванню;

– сформувався сильний американський та радянський військово-промисловий комплекс;

– СРСР та США поділили світ на сфери впливу.

Сторони не хотіли йти на поступки. Більше того, створили два військово-політичні блоки: західний НАТО (1949 р.) і східний Організацію Варшавського договору (1955 р.) [53].

Після завершення Другої світової війни саме територія поваленої Німеччини стала ареною протиборства колишніх союзників – США, Великобританії та СРСР. Основні принципи політики колишніх союзників у відношенні Німеччини були сформульовані раніше в кількох угодах та домовленостях в Тегерані, Ялті та Потсдамі. Загальний зміст плану дій союзників зводився до підготовки відновлення політичного життя у Німеччині на демократичній основі та створення умов, у яких нова держава, Німеччина, могла б зайняти своє місце у мирній Європі. Німецьке питання стало одним з найбільш гострих серед цілого ряду протиріч, що привели колишніх союзників до початку холодної війни між ними [25].

Навесні 1945 р. радянське керівництво заявило про свої територіальні претензії до Туреччини. США та Великобританія майже відразу виступили проти такої «ініціативи», що скоріш за все мала на меті отримання повного контролю над протоками, які мають вихід з Чорного до Середземного моря. І хоча Радянський Союз, отримавши такий спротив, практично відразу припинив будь-яку активність в цьому напрямку, з'явився ще один привід для початку холодної війни. Аналогічною була ситуація і при спробі СРСР розширити свій вплив в Ірані. Варто зазначити, що керівництво Радянського союзу, на чолі з Сталіним Й. ставилося до своїх західних союзників по Другій Світовій війні з недовірою, а ймовірність того, що вони спрямують свою військову силу проти СРСР після перемоги над фашистами, завжди оцінювалась як досить висока.

Одним із вирішальних моментів для початку протистояння стало відправлення до Вашингтона телеграми від Кеннана Д. (заступником американського посла в СРСР) 22 лютого 1946 р., в якій радянська влада обвинувачувалася експансіонізмі, відправником було запропоновано проводити «стримування». Даний термін пережив холодну війну та використовується й досі [52].

Відкритим проголошенням холодної війни вважається промова відомого британського політика Черчилля В., який 1946 р. в у Вестмінстерському коледжі міста Фултон (американський штат Міссурі). В ній лунав заклик до створення англійсько-американський військового союзу, щоб боротися з «східним комунізмом». Присутність під час цього виступу президента США Трумена Г., підкреслювала схвалення думки представника Великої Британії. На початку свого виступу Черчилль В. проаналізував повоєнну ситуацію в світі, підтримав заснування Організації Об'єднаних Націй, вказав на необхідність формування Міжнародних збройних сил, а також висловив своє занепокоєння подальшими перспективами міжнародних відносин, акцентувавши увагу на післявоєнні стосунках між сильними державами.

Черчилль заявляв, що СРСР, через свій експансіонізм, встановив прокомуністичні уряди в країнах, що перебувають під окупацією його армії, а також на радянській території повоєнної Німеччини. Характеризуючи повоєнні дії Радянського Союзу, політик зазначав, що він вірить в мирні наміри СРСР, проте радянська влада хоче отримати якнайбільше досягнень минулої війни, з метою безкінечно нарощувати власну могутність поширюючи, разом з тим, свою ідеологію. Британський політик закликав до формування «братської асоціації народів, які спілкуються англійською мовою, для протистояти радянській експансії». На його думку, «залізна завіса» опустилась на європейський континент, поділивши його на східну, недемократичну частину та західну, демократичну.

В СРСР ця промова була сприйнята як оголошення Заходом «холодної війни». Проте, по суті, виступ британця не мав того агресивно-войовничого

характеру, який йому приписав радянський уряд, так як були відсутні заклики до знищення «залізної завіси». Черчилль був занепокоєний тільки тим, щоб вона не просувалася далі, до того ж заявлялося, що Захід бажає і надалі зміцнювати зв'язки з Радянським Союзом, а Сталіна Й. було названо військовим товаришем. Виступ Черчилля, що ввійшов в історію як «фултонська промова», вважається початком «холодної війни», що стала напруженим протистоянням та запеклою конкуренцією соціалістичної та капіталістичної систем в усіх суспільних сферах, гонкою озброєнь, тривалістю майже півстоліття [51].

Багато хто вважає, що холодна війна була оголошена Черчіллем В. 05.03.1946 р. в Фултоні та схвалена американським урядом, що очолював Трумен Г. Проте на думку російського дослідника Громико А.А., її підґрунтя було закладено набагато раніше, по суті після падіння Російської імперії та встановлення в 1917 р. більшовицького ладу. Основною причиною неприхованої ворожнечі до соціального ладу комуністичної орієнтації стала антибуржуазна політика, пов'язана з осудом та ліквідацією приватної власності в Радянському Союзі. Світ капіталізму та його керівники сподівалися, що державний соціалізм, утверджений в СРСР з середини 1930-х рр., впаде сам, проте цього не сталося, радянський лад набрав сили. В світі виникали численні комуністичні та робітничі партії, їх діяльністю керував Третій Інтернаціонал, по суті, Комуністична партія більшовиків, керівником якою став професійний революціонер Сталін Й. Інтернаціонал став уособленням ідеологічної боротьби [24].

Англійський науковець Дейвіс Н. притримується думки, що початок холодної війни припадає на 24.06.1948 р., коли відбулося блокування радянськими військовими формуваннями Берліну, потім Югославії 1948 р., Корейської війни 1950-1953 рр., Польщі та Угорщини 1956 р., Карибської кризи 1962 р., подій «празької весни» 1968 р. Український дослідник Іванов О.В., повертаючись до виникнення терміну «холодна війна», стверджує, що ближче всіх до об'єктивності його початкової дати наблизилися автори праці (під

редакцією Богатурова О.Д.) «Системна історія міжнародних відносин», які зазначали, що в політичному лексиконі США у квітні 1947 р. з подачі американського політика Баруха Б. з'явилося поняття «холодна війна», яке було популяризоване публіцистом Ліпманом У., за рахунок частого використання цього вислову в його численних статтях [28].

Український дослідник Салтан О.М. вважає, що точкою відліку американо-радянського ракетно-ядерного протиборства є бомбардування американцями японських міст Хіросіми та Нагасакі [11, с.4]. Суперництво між СРСР та США в області ракетно-ядерних озброєнь, що відбувалося в період з другої половини 1940-х - на початку 1960-х рр., було індикатором міжнародної напруги в світі, безпосереднім чинником, який вплинув на характер холодної війни [11, с.16]. Тобто появу та застосування ядерної зброї можна вважати поштовхом для початку суперництва між двома наддержавами у військово-політичній сфері, яка визначила характер та хід холодної війни.

Зарубіжна дослідниця Бессонова М.Н. називає як мінімум чотири епізоди 1946 р., які можуть бути свідченнями початку холодної війни: 9 лютого – промова Сталіна Й. на передвиборчих зборах виборців Сталінського виборчого округу міста Москви; 22 лютого – так звана «довга телеграма» Кеннана Дж.; 5 березня – знаменита «фултонська промова» Черчилля В.; 27 вересня – аналітичний огляд радянського посла в США Новікова Н.Ю, що також називають «довгою телеграмою». В західній історіографії головною подією, що свідчило про початок кризи відносин між СРСР та США, вважалася промова Сталіна Й. У той же час домінуючою інтерпретацією радянської історіографії була дзеркально протилежна позиція, згідно з якою головним «розпалювачем» протистояння був саме Захід, його початок пов'язаний з виступом Черчилля В. Існують й інші погляди, що відносять початок «похолодання» у відносинах між наддержавами до 1945 р. та навіть раніше. Спільним для всіх версій причин та початку холодної війни є те, що кожна з сторін звинувачувала в початку конфронтації свого головного опонента [19].

Холодна війна була жорсткою конфронтацією двох геополітичних та ідеологічних систем, прихильники яких (інколи навіть всупереч своєї волі) згуртувалися навколо своїх лідерів: США та СРСР. Суперництво цих двох держав спостерігалось ще в роки Другої світової війни, коли «союзники» боролися не тільки зі спільним ворогом – гітлерівською Німеччиною, але й один проти одного. Тобто, відносини між наддержавами навіть в «союзницький» період містили елементи майбутньої холодної війни. Холодна війна була конфліктом претендентів на універсальність економічно-ідеологічних моделей, умовно названих «ліберально-демократичною» та «комуністично-тоталітарною».

СРСР здобув військову перемогу в Другій світовій війні та створив «комуністичну державу» від Пекіна до Берліна. Тоді радянський уряд мав наступальну ідеологію, потужні збройні сили та високий міжнародний авторитетом, адже країна перемогла фашизм. Проте радянське політичне керівництво не було задоволене результатами війни: вважалося, що досягнень могло бути і більше. В ситуації, що склалася, об'єднаний Захід та його лідер – США повинні були мобілізувати свої ресурси для стримування експансії радянської наддержави. На початковому етапі холодної війни для американців головним засобом «стримування» була ядерна зброя, монопольне володіння якою було важливим фактором, що стримував посягання Союзу. Згодом рівновага в сфері ядерних озброєнь практично виключила безпосереднє відкрите зіткнення між США та СРСР.

В подібній біполярній військовій системі «гонка озброєнь» носила симетричний характер: американські та радянські збройні сили мали приблизно рівний потенціал. Сторони емоційно реагували на будь-яке порушення військового балансу, що склався, і для виправлення ситуації не зупинялися ні перед чим. Таке положення сильно позначалося на економіці СРСР, яка поступалася західній. Вважається, що однією з економічних причин розпаду Радянського Союзу стала саме «гонка озброєнь», яка використовувалася американцями для знесення противника [16].

Отже, з позицій сучасності можна з упевненістю говорити, що протиборство між двома світовими політичними системами, було неминучим. Передумови холодної війни виникли на завершальному етапі Другої світової та в перші повоєнні роки, а на думку деяких дослідників – ще раніше.

Причиною холодної війни стало надзвичайне загострення міжнародних відносин між державами Заходу та Сходу в післявоєнний період, що серйозно погіршило міжнародну обстановку на тривалий час, неодноразово виникала загроза глобального світового військового конфлікту.

2.2. Холодна війна – протистояння світового масштабу

Вперше термін «холодна війна» був використаний для опису американо-радянського протиборства автором Оруеллом Дж. в публікації «Ви і атомна бомба», що була оприлюднена в 1945 р. Вважається, що вперше публічно охарактеризованим термін «холодна війна» був ще кастильським принцом Мануелем X. в XIV ст., який визначав, що «холодні» та «гарячі» війни відрізняються своїм закінченням. Він вважав, що «гарячі війни» закінчуються миром або крахом держави, а «холодні війни» не приносять ні честі, ні миру тим, хто їх почав [34].

В радянських енциклопедичних словниках вказувалося, що «холодна війна» – це термін, який означає ворожий політичний курс, котрий уряди західних держав стали вести стосовно Радянського Союзу та інших соціалістичних країн після Другої світової війни. Тодішні радянські дипломатичні словники використовували даний термін відносно американської політики та інших імперіалістичних країн стосовно держав-представників соціалістичного табору, насамперед СРСР, по закінченню Другої світової, в основному в період з кінця 1940-х до 1960-х рр. [28].

Холодна війна була третьою та останньою в ХХ ст. світовою війною, адже її були притаманні ознаки справжньої світової війни, що закінчилася

перерозподілом світу на користь переможців та повним крахом переможених держав. Проте це було незвичайне протистояння, яке переважно відбувалося в політичній, ідеологічній, технологічній та економічній сферах з застосуванням дуже жорстких нетрадиційних і невійськових засобів й методів. Їх використання в значній мірі визначило характер, масштаб та форми глобального протистояння, що багато в чому виходили за рамки традиційної світової війни.

До основних рушійних чинників політики між противниками в період холодної війни належать занепокоєння власною безпекою та взаємний страх. Головною ознакою даного протистояння є конфронтація в світовій політиці. До інших ознак відносять: ревізію погоджених рішень в процесі Другої світової війни; становлення військово-політичних блоків навколо двох наддержав; перегонки озброєнь; воєнно-силові погляди в зовнішній політиці; створення засобами масової інформації «образу ворога». Так як сторони конфлікту уникали відкритого протистояння, «холодна війна» проходила в області міжнародної політики й ідеології, економічного змагання, військових та політичних загроз, підривної діяльності і розвідки [34].

В повоєнний час встановилася біполярна система міжнародних відносин, де ключова роль відводилася США та СРСР – двом наддержавам, що змагалися за світове лідерство на протязі другої половини ХХ ст. Конфронтація між вказаними наддержавами, набирала глобальних масштабів та поставила світ перед загрозою знищення. Однак, в другій половині 1980-х рр. протиборство наддержав поступово стало спадати та остаточно закінчилося з розпадом СРСР. До основних притаманних рис всієї повоєнної політики США та Радянського Союзу належать:

- стрімке нарощення озброєнь;
- участь в локальних регіональних конфліктах;
- економічні санкції;
- постачання зброї в так звані «країни третього світу».

Однією з основних областей протистояння радянського та американського урядів була військова. Важливим вектором внутрішньої політики двох наддержав було постійне збільшення кількості озброєнь та значного державного фінансування військової сфери, активна науково-дослідна діяльність в галузі розробки нових видів наземної, повітряної та навіть космічної зброї. Військові витрати відбувалися і в зовнішній політиці обох наддержав: поставка зброї в мало розвинені країни, надання підтримки тамтешнім прозахідним чи прокомуністичним силам відповідно. Вважається, що участь в локальних регіональних конфліктах була одним з найчіткіших проявів глобальної конфронтації між США та СРСР. В економічній сфері також чітко простежувалося їх протиборство [41].

Автори Кулініч М.А. та Руденко Г.М. в своєму посібнику визначають термін «холодна війна» як стан міжнародних відносин, що визначалися постійною взаємною недовірою і ворожістю та базувалися на політичних, ідеологічних, суспільних й економічних відмінностях між наддержавами» [54, с.106]. Дослідник Літвін Л. А. зазначає, що феномен «холодна війна» в міжнародній політиці також можна розглянути як концепцію національних інтересів, адже холодна війна – це глобальна геополітична, ідеологічна та економічна конфронтація між двома сторонами СРСР і його союзниками та США, державами Західної Європи й їх союзниками, яка відбувалася в період з середини 1940-х до 1990-х рр., призвела до розвалу Радянського Союзу й переросла в сучасне протистояння між Заходом та РФ [34].

Основну ставку в зовнішній політиці обидві наддержави робили на отриманні абсолютної переваги в області ракетно-ядерних озброєнь, поява яких змінила не тільки традиційні канони війни, але і дипломатії. Ядерна зброя стала певною «візиткою» СРСР та США, наявність та застосування якої забезпечувало перемогу в будь-якому протистоянні чи надавало істотну перевагу в політичному діалозі між суперниками. В таких умовах війна ставала справжнім інструментом провадження політики якісно новими засобами [11, с. 19].

Отже, в середині 1950-х рр. настала нова ера у відносинах наддержав та в світовій історії. У відносинах між США та СРСР домінував той факт, що обмін ядерними ударами знищить обидві країни. Величезні ядерні арсенали суперників унеможлилювали війну між ними, проте це не стосувалося воєнних дій між слабкішими націями [55, с. 314].

В своїх спробах зупинити комуністичну експансію лідер США Ейзенхауер дедалі більше опирався як на американську ядерну міць, що зростала, так і на допомогу своїх європейських та азіатських союзників. Розуміючи, як легко перейти рамки між звичайною та ядерною війною, політик намагався відвернути локальні війни в азіатському та європейському регіонах. Ядерна зброя знаходилася в Західній Європі, однак була під контролем США. Франція та Велика Британія мали власну ядерну зброю. Ейзенхауер та Даллес сподівались, що дана обставина також зіграє свою роль й не дозволить Китаю, Північній Кореї, СРСР заходити надто далеко.

США та СРСР могли б уціліти в ядерному конфлікті, за умови використання ядерної зброї на полі бою інших країн, однак при цьому були б знищені густозаселені Франція, Німеччина, Велика Британія, Південна Корея, Тайвань, Японія, так як саме на теренах цих держав були розміщені військові бази, тобто відбувалися б бойові дії [55, с. 312]. З появою ядерної та термоядерної зброї в СРСР для британських та американських військових стала очевидною вразливість великої бази в районі Суецького каналу. В 1952-1953 рр. американці та їх союзники роблять спроби внести зміни до стратегічних планів стосовно Близького Сходу. У Великій Британії було розроблено новий стратегічний план. Американці переходять до дій в межах концепції «нового погляду». Закріплювалось положення про те, що військові бази США мають формуватися безпосередньо близько до радянського кордону, а їх охорона має покладатись на збройні сили держав цього регіону [55, с. 317].

Отже, пріоритетним напрямом боротьби наддержав була гонка ракетно-ядерних озброєнь, яка проводилася з однаковою інтенсивністю обома сторонами. Цій гонці було притаманно те, що інтенсифікація розробок носіїв

ядерної зброї передбачала здійснення асиметричних дій, з метою досягнення паритету чи стабільної першості в галузі ядерного озброєння. Носії ядерної зброї СРСР за кількісними та якісними показниками поступалися прототипам США. Чинник військового і політичного впливу американців та їх сателітів в Євразії був практично абсолютним. Відсутність військових баз СРСР в Західній півкулі не давала можливості провести прорив геополітичної блокади держав НАТО та використати в повному об'ємі радянську ракетно-ядерну потужність, Союз до участі в кубинській ракетній авантюрі 1962 р. [11, с.16].

Таким чином, під «холодною війною» слід розуміти ідеологічну, політичну, військову та економічну напруженість, що мала місце у 1945-1990 рр. між США та Західною Європою з одного боку, і СРСР та Східною Європою з іншого. Холодній війні була притаманні: двохстороння пропаганда для формування ворожого образу, економічні санкції, висока активність розвідувальних формувань, конфлікти по всьому світу. Основним змістом подій періоду холодної війни була глобальна конфронтація США та СРСР, підґрунтям якої стала боротьба за перевагу в області ракетно-ядерних озброєнь. Ракетно-ядерне протистояння між США та СРСР вважається унікальним історичним феноменом другої половини ХХ ст.

2.3. Етапи та перебіг холодної війни

В протистояння між США та СРСР зазвичай виділяють основні періоди, початок та кінець яких пов'язані з важливими історичними подіями. Така хронологія є досить умовною, проте вона дає змогу досить коротко й послідовно охарактеризувати основні події, що мали місце в світі під час холодної війни. Є різні версії хронології холодної війни, серед яких можна виокремити п'ять етапів: нагнітання ситуації, перша розрядка, апогей холодної війни, повторне загострення, завершальний етап. Дамо загальну характеристику вказаним етапам:

– Нагнітання ситуації 1946-1953 рр. Найбільш серйозним конфліктом перших трьох років холодної війни стала Блокада Західного Берліну (24.06.1948 р.-11.05.1949 р.), яку також називають Берлінською кризою – блокада СРСР транспортних шляхів західних союзників по території Східної Німеччини, що вели в західні сектори Берліна, які знаходяться під їх контролем. Ця криза була викликана розривом американцями потсдамських домовленостей у вигляді одностороннього введення нової валюти в своїй зоні окупації. Через ці події згодом на карті Європи з'явилися ФРН, НДР та Західний Берлін. До конфліктів цього періоду також відносяться події в Азії, де йшли три цілком «гарячі» війни: громадянська війна в Китаї, Перша Індокитайська війна, війна в Кореї.

– Перша розрядка 1953-1962 рр. В березні 1953 р. сталася одна з головних подій холодної війни – помер Сталін Й. Хрущов М., який змінив його, провів масштабну демобілізацію армії та здійснив цілу низку різних міжнародних поїздок. Крім того, новий радянський лідер виступив із викриттям «культу особистості». В цей етап холодної війни одна за одною вибухнули дві кризи, що поставили світ на межу ядерної війни. Перша з них знову виникла в Берліні і досягла своєї найвищої точки 27.10.1961 р., коли американські та радянські танкісти ледь не вступили в бій на одному з пропускних пунктів. Ще більш загрозливою була Карибська криза, яка виникла через те, що радянський керівник наказав розмістити на території Куби ядерні ракети. Тобто цей етап холодної війни пов'язаний з політикою Хрущова М., яка призвела до загострення міжнародних відносин, через що світ знаходився на межі ядерної війни.

– Апогей холодної війни 1962-1979 рр. пов'язаний з урегулюванням Карибської кризи та чергової розрядки після війни американців у В'єтнамі [53]. Цей етап холодної війни почався зі зміни лідерів наддержав: 22.11.1963 р. був убитий Кеннеді Дж., а 14.10.1964 р. було знято з посади Хрущова М. В результаті політика обох країн зазнала суттєвих змін. В цей час відбувається тихе та непомітне, проте послідовне нарощування ракетно-ядерного потенціалу

СРСР, що дозволило на початок 1970-х рр. досягти паритету з США. Ця обставина створила сприятливий ґрунт для «політики розрядки», найактивнішим прихильником якої був Брежнєв Л. Успіху його намірів сприяли вкрай складні економічні обставини, які виникли через крах Бреттон-Вудської валютної системи. Влітку 1971 р. американський золотий запас знизився до позначки 10 млрд доларів, що загрожувало повним фінансовим фіаско. Незабаром відносини між двома наддержавами помітно потеплішали. Піком розрядки вважається 1975 р., коли було здійснено спільний космічний політ за програмою «Союз-Аполлон», а також підписано домовленості в Гельсінкі, які закріпили непорушність кордонів країн Європи [52]. Варто зазначити, що навіть в умовах холодної війни в протистоянні двох наддержав мали місце періоди потепління. Розпочатий на межі 1960-1970-х рр. процес розрядки міжнародної напруженості активно розвивався, а його кульмінацією стало скликання Ради з безпеки та співробітництва в Європі. У ході її роботи в Гельсінкі 01.08.1975 р. лідери 33 європейських держав, США та Канади підписали Заключний акт, в якому містилося міжнародно-правове визнання політичних і територіальних змін в Європі, що відбулися в післявоєнний період, а також було проголошено підтримку мирного врегулювання спірних питань та поваги до головних прав і свобод громадян.

– Повторне загострення відносин 1979-1987 рр. між США та СРСР відбулося після введення радянських військ на територію Афганістану. Президент США Рейган Р. пообіцяв відправити СРСР на «смітник історії». Дехто вважає, що ситуація в Афганістані фактично стала лише приводом для нового загострення. Справжньою причиною була поява на озброєнні СРСР ракетних комплексів «Піонер», що позначалися на Заході як SS-20. Командування НАТО вирішило, що нова зброя порушує баланс сил в Європі. У результаті виник проект, що передбачав розміщення в переліку європейських держав американських ракет середньої дальності. Після приходу до влади в СРСР Горбачова М., встановлюється курс на послаблення конфронтації. До діяльності цього політика ставляться по-різному, проте після того, як було

підписано договір про ліквідацію ракет середньої дальності, спостерігався спад міжнародна напруга [52].

– Завершальний етап 1987-1991рр. Радянський Союз економічно не витримував викликів гонки озброєння. Воєнний конфлікт в Афганістані (1979-1989 р.) став непосильною ношею. Новий радянський лідер Горбачов М. йде на примирення. Перебудова в Союзі призвела до падіння соціалістичної системи в Європі 1989 р. та самого СРСР в 1991 р. [53]. Важливе значення для завершення холодної війни мала зустріч керівників США та СРСР на Мальті в грудні 1989р., коли було досягнуто принципової домовленості про припинення боротьби Заходу та Сходу. Проте кінець даного протистояння був документально зафіксований в листопаді 1990 р. підписанням «Паризької хартії для нової Європи». Тоді ще не було мови про перемогу в холодній війну та про поразку СРСР.

Поява ядерної зброї стала поштовхом для початку суперництва між США та СРСР у військово-політичній сфері, визначивши характер та динаміку цього ядерно-ракетного суперництва. В зв'язку з цим можна виділити його періоди, в межах яких спостерігалися етапи крайнього протистояння чи зниження напруженості, які визначали суспільний та політичний клімат в умовах конфронтації між американською та радянською владою в 1945-1962 рр. На думку дослідника Салтана О.М. цих етапів було три:

– перший етап (1945-1953 рр.) – становлення нової політичної конфронтації, пов'язаної з виникненням «холодної війни», що почався бомбардуванням Хіросіми та Нагасакі, а закінчився зміною політичного керівництва та трансформацією курсу зовнішньополітичного розвитку в двох наддержавках. Цьому етапу характерні: зародження конфлікту між США та СРСР; початок реалізації та успішне завершення ракетно-ядерного проекту Радянського Союзу, створення НАТО, розвиток перших повоєнних локальних конфліктів таких як перша Берлінська криза та війна в Кореї, формування в обох наддержавках нової зовнішньополітичної парадигми в зв'язку з появою ядерної зброї;

– другий етап (1953-1957 рр.) – тимчасове послаблення міжнародної напруженості, початок якого пов'язаний з періодом закінчення Корейської війни. Кінець цього етапу припадає на час посилення гонки озброєнь, яка загострилася на фоні покращення балістичних ракет в обох наддержавках. Даний етап характеризувався: укладанням низки мирних договорів на початку 1950-х рр., розробкою ідеї мирного співіснування, декларованої XX з'їздом комуністів СРСР, розробка доктрини Ейзенхауера, дипломатичне врегулювання Суецької кризи, перетворення Радянського Союзу на ядерну наддержаву;

– третій етап (1957-1962 рр.) – різке посилення протистояння між СРСР та США. Початок цього етапу пов'язаний з появою міжконтинентальних балістичних ракет, а його закінчення було зумовлене виникненням «ядерного глухого кута», що стало очевидним в 1962 р. під час розв'язання Карибської кризи. Цьому етапу характерні: порушення геополітичної невразливості США, за рахунок розробки міжконтинентальних балістичних ракет, посилення гонки озброєнь, початок суперництва в області освоєння космосу, проведення політики «балансування на межі війни» (друга Берлінська та Карибська кризи). Монополія американців на володіння ядерною зброєю вважається справжнім історичним викликом для Радянського Союзу, який мусив прийняти його, що стало тривалим військово-політичним протистоянням – формою боротьби за світове лідерство.

Радянський Союз (не зважаючи на науково-технічне і економічне відставання) та США не шкодували інтелектуальних й матеріальних ресурсів для постійного вдосконалення власних ракетно-ядерних арсеналів, намагаючись якісно та кількісно перевершити свого суперника. Однак, незалежно від інтенсивності гонки озброєнь, СРСР практично завжди був наздоганяючою стороною, а це зменшувало його шанси на перемогу [11, с.19]. Вже в 1950 рр., коли СРСР мав менше ядерної зброї, ніж американці, він вдало перейшов з виробництва літаків на виробництво ракет. Перші міжконтинентальні балістичні ракети випробовувалися в 1957 р., проте через цілий перелік серйозних проблем, вони набули поширення лише в 1960 рр.

Спочатку радянський уряд зосередив увагу на Західній Європі, на яку з 1959 р. націлював велику кількість «надійних» балістичних ракет, що мали середню дальність польоту. Радянський Союз здобув важливу психологічну перемогу після запуску першого штучного супутника Землі 05.10.1957 р.. Через три місяці, в січні 1958 р., після численних невдач США також запустили свій супутник з мису Канаверал. Однак радянська науково-технічна перемога нанесла серйозний удар по американській самовпевненості, сформувавши міф про «американське відставання». Даний міф дав можливість Ейзенхауеру розробити програму з ліквідації «ракетної прірви», що нібито існувала між двома наддержавами. Отже, від 1950-х рр. наукові досягнення та ідеологічна пропаганда стимулювали гонку озброєнь [55, с. 313]. Перевагу США в ядерному озброєнні, яку вони мали в 1950-ті рр., можна було використати тільки для захисту життєво важливих інтересів Заходу, однак жодним чином не для нападу на слабших противників. Президент Ейзенхауер міг би застосувати її лише в тому разі, якби армія СРСР спробувала б завоювати Західну Європу, а Китай вторгся б на Тайвань або, що здавалося зовсім неймовірним, намагався б напасти на Японію. Для американського лідера реальна цінність ядерної зброї полягала в її ролі як гальмівного чинника [55, с. 315].

За часів холодної війни проводився найбільш масштабний в історії світу комплекс заходів інформаційно-психологічного впливу. Директор американського Центрального розвідувального управління (ЦРУ) Даллес А. У. висловлювався: «...людський мозок та свідомість здатні змінюватися. Посіявши хаос, ми непомітно підмінимо їхні цінності на облудні й змусимо вірити їх в фальшиві цінності. Як саме? Ми скрізь знайдемо своїх союзників та однодумців». Вказані ідеї, що містяться в меморандумі 20/1 від 18.08.1948 р. американської Ради національної безпеки (NSC 20/1 1948), що іноді іменують «планом Даллеса», стали основою організації інформаційно-психологічного впливу під час холодної війни. Ще однією притаманною ознакою психологічного протистояння цього часу є вихід США на світову політичну арену як претендента на провідну роль в процесі визначення стратегічних

векторів майбутнього розвитку світової спільноти та в зв'язку з цим збільшення акцентування уваги американського військового та державного керівництва до ролі та місця структур інформаційно-психологічного впливу у втіленні своїх намірів.

Наприкінці 1950-х рр. та особливо в 1960-і рр., американські силові формування та збройні сили інших держав НАТО, активно використовували не лише військову силу, а й методи психологічного впливу проти супротивника на різних плацдармах воєнних дій. Під час холодної війни американо-радянське суперництво сприяло подальшому покращенню методів та форм інформаційно-психологічного впливу. На думку більшості науковців, саме активний психологічний та ідеологічний вплив, що проводився пропагандистськими структурами представників двох сторін-противників – соціалістів та капіталістів, визначав сутність глобального протиборства [12, с.164-178].

Суперництво в галузі ракетно-ядерних озброєнь між двома наддержавами, що розгорнулося в другій половині 1940-х - на початку 1960-х рр., виступало в ролі індикатора міжнародної напруженості в світі та безпосередньо вплинуло на характер холодної війни. Для отримання абсолютної воєнної переваги як американськими, так і радянськими політичними лідерами докладалися титанічні зусилля, безпрецедентні заходи з організації, фінансування та визначення векторів розвитку ядерного озброєння, можливості якого мали забезпечити перемогу в імовірній ядерній війні. Розробка ядерних зарядів та їх носіїв, стали причиною того, що на початок 1960-х рр. ядерна зброя з пасивного інструменту залякування трансформувалася в активний аргумент політичного тиску та ядерної дипломатії, що стали як формою конфлікту, так і формою діалогу між ворогуючими системами.

Прийнято вважати, що в холодній війні ідеологічна складова була однією з найголовніших та вирішальних. З початку глобального протистояння, наддержави почали формувати образ іншої сторони як головного зовнішнього ворога. При створенні негативного образу протилежної сторони

використовувалися аналогічні засоби: офіційна позиція влади, кінематограф, преса, підручники. «Образи ворога» в обох наддержавках в певній мірі були віддзеркаленням один одного. В період 1946-1979 рр. цей образ змінювався під впливом зовнішньої політики країн-суперників та загальної міжнародної ситуації, однак він зберігався протягом усієї холодної війни й відігравав одну з головних ролей у протиборстві. Деякі дослідники доходять висновку, що у випадку, якби обидві наддержавки були ліберальними демократіями, конфлікт не став би настільки ворожим та воєнізованим.

Для створення та розповсюдження негативного образу противника обидві наддержавки використовували всі можливі засоби впливу на масову свідомість громадськості. Насамперед, це були преса та радіо (особливо в дотелевізійну епоху), література, плакати, карикатури, пісні, театр, кінофільми тощо. Важливе значення в становленні стереотипів в свідомості радянського та американського суспільств відіграла офіційна позиція влади, що тиражувалася в тодішніх ЗМІ. В дотелевізійну епоху преса посідала особливе місце в ідеологічному протиборстві: була потужним засобом розповсюдження офіційної інформації; загально поширеним та легкодоступним способом отримання інформації. Історичним тлом зображення «образу ворога» в пресі були постійна військова загроза і розширення сфери радянського чи американського впливу на інші держави. Така візуальна пропаганда здійснювала сильний вплив на суспільство, адже вона дуже ефективно впливала на почуттєвий та емоційний стан аудиторії.

Пізніше значний вплив на суспільну думку під час холодної війни мав кінематограф: кінострічки стали одним з важливих засобів створення потрібних масових стереотипів, вони характеризуються яскравим емоційним забарвленням та впливом на людську підсвідомість. Фільми спрямовували глядацьку аудиторію на самоідентифікацію з кіногероями, спонукали відчувати симпатію до позитивних персонажів – переважно, представників своєї держави та неприязнь до антигероїв – представників держави-суперника. Популярним жанром цього періоду стали стрічки про шпигунів [42].

Планування та здійснення пропаганди СРСР та психологічних операцій США під час холодної війни базувалися на загостренні стосунків між цими наддержавами, що прагнули до світового лідерства. Найпопулярнішим способом психологічної війни в період після Другої світової були психологічні операції, в ході яких широко застосовувалися різні форми інформаційно-психологічного впливу. Вибір певної форми такого впливу залежав від умов, в яких відбувалася інформаційно-психологічна операція, наявності потрібних технічних засобів, національно-психологічних характеристик об'єкта впливу. Значна частина дослідників доходить думки, що інформаційно-психологічний вплив на населення та збройні сили противника під час холодної війни став одним з вагомих чинників краху СРСР і системи соціалізму у цілому. Відійшовши в історію, холодна війна передала естафету сучасному виду протистояння – інформаційній війні, що характеризується боротьбою в області технологій та знань, відставання в якій неминуче призведе до поразки [10].

Закінчення холодної війни створило ілюзію початку нового історичного етапу, в якому не буде місця гострим ідеологічним конфліктам між сильними державами. Норми міжнародної поведінки, сформульовані західними демократіями, здавалися незаперечними, а перспективи співпраці при розподілі загальних благ та у вирішенні глобальних й регіональних викликів значно розширилися. Спочатку зникнення біполярного світу породило райдужне сприйняття перспектив розвитку світової спільноти. Проте реальність виявилася іншою. На поверхню вийшли проблеми та конфлікти, що раніше маскуються напругою холодної війни.

Отже, в радянсько-американському протистоянні прийнято виділяти основні періоди. Існують різні версії хронології холодної війни, серед яких можна виокремити п'ять етапів: нагнітання ситуації, перша розрядка, апогей холодної війни, повторне загострення, завершальний етап. Дана хронологія є досить умовною, проте вона дає змогу досить коротко та послідовно описати головні події, що мали місце в світі під час певного етапу холодної війни.

РОЗДІЛ 3

КАРИБСЬКА КРИЗА ЯК АПОГЕЙ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

3.1. Кубинська революція та загострення міжнародних відносин

Холодна війна супроводжувалася гонкою ядерного озброєння та прагненням розширити зону свого впливу. Апогеєм цієї війни прийнято вважати Карибську кризу 1962 р., коли протистояння між країнами досягло своєї межі, і світові загрожувала можливість початку ядерної війни. Кожна міжнародна криза у ХХ ст. була тісно пов'язана з глобальними політичними процесами. Винятком не стала і Карибська криза, коріння якої лежить в безпрецедентному піднесенні національно-визвольного руху після Другої світової війни.

В історію ці події увійшли під назвою «Карибська криза», яку на Кубі називають «Жовтнева криза», а в США найчастіше вживається термін «Кубинська ракетна криза». Різниця в назвах певною мірою відображає значення цих подій для лідерів різних держав. Проте, як би не називалися дані події, зрозуміло одне – всьому світу був показаний приклад мирного вирішення серйозного міжнародного конфлікту шляхом взаємних поступок та компромісним рішенням.

Карибській кризі передували революційні події на Кубі початку 1959 р., що відбулися під проводом Фіделя Кастро. Диктатор Батіста Ф., що керував не один десяток років, був змушений тікати з родиною за кордон. В результаті даних подій, прямо під боком США, з'явилася нова держава, що проголосила курс на соціалізм. Починалося все з повалення диктаторського режиму Батіста Ф.. Натомість Кубою почав керувати Кастро [39].

Отже, в 1956 р. Кастро, молодий студент-єзуїт, та близько 80 прихильників змін на Кубі, висадилися з яхти Гранма на узбережжі Орьенте для спроби почати повстання проти влади Батісти. Це не увінчалось блискавичним успіхом, тому Кастро закріплюється в гірському масиві Сьєрра-Маестра на

південному сході Куби та починає партизанську боротьбу проти уряду країни. До середини 1958 р. рух Кастро формується, як провідна революційна група. До кінця цього ж року повстанці здобувають популярність, отримують підтримку населення та починають піднімати загальнонародне повстання. Після ряду успішних перемог та захоплення Санта-Клари, Батіста залишає Кубу 01.01.1959 р., а вже через тиждень – 08.01.1959 р. військові формування Кастро входять до столиці [27].

Феномен Кубинської революції (26.07.1953 р.- 01.01.1959 р.) з погляду технологій управління соціальним протестом з метою захоплення політичної влади ніколи спеціально не досліджувався. Однак, саме революція в цій острівній державі внесла нові принципи та технології використання та організації соціального протесту в політичній боротьбі, що вплинули на всю другу половину ХХ ст. та мають прояви і в ХХІ ст. (північна Африки, Близький Схід).

Однією з відмінних рис Кубинської революції є яскрава демонстрація того, як активна меншість може подолати політичний режим. «Невелика група молодих революціонерів-ідеалістів скинули військовий диктаторський режим за допомогою рішучості, хоробрості та удачі». Казарми Монкада 26.07.1953 р. атакували 165 осіб; 02.12.1956 р. яхтою «Гранма» на Кубу прибули 82 бійців на чолі з Кастро, а після поразки від урядових військ їх залишилося 20 осіб, котрі й стали основою майбутнього партизанського руху. В травні-липні 1958 р. загін Кастро, що розгромив в Сьєрра-Маестрі наступ урядових військ, складався з 300 осіб. Загони Че Гевари та Сьєнфугоса, що наприкінці серпня спустилися з гір й перетнули з боями провінцію Камагуей, налічували 200 людей.

Фідель Кастро називав соціальним ядром революції весь робітничий клас Куби, проте робітники склали мало чисельну категорію в країні зі значним населенням селян. Про класове співвідношення учасників Кубинської революції Че Гевари говорив, що революцію робили переважно селяни. На його думку, серед повстанців було шістьдесят відсотків селян, десять відсотків робітників та десять відсотків представників буржуазії. Робітники допомогли

революції своєю страйковою боротьбою, проте все-таки основа революції – це селяни. Вказаний відсоток робітників та буржуазії – це представники міста: робітники трудового міського населення, студенти, інтелігенція. Відсоток молоді у всіх соціальних революційних групах був, якщо не домінуючим, то досить високим [47].

Революція 1959 р. призвела до інституціоналізації інтернаціоналізму як політичної лінії Гавани. Однією з опор цієї політики розглядалася причетність до цієї історії представників «третього світу» та особливо країн Латинської Америки та Африки, тобто історичної батьківщини значної частини кубинського населення. Революційні зміни торкнулися багатьох сфер життя кубинського суспільства – від освіти і самоідентифікації до військового будівництва та зовнішньої політики. З самого початку революції кубинським керівництвом було взято курс на співпрацю з лівим та національно-визвольним рухом у «третьому світі». В Латинській Америці офіційні міждержавні зв'язки було налагодити важко. Ще в березні 1954 р. на 10-й Міжамериканській конференції в Каракасі була прийнята так звана «доктрина несумісності» та підписано «Декларацію солідарності в збереженні політичної цілісності американських держав та протистояння втручання міжнародного комунізму». Незабаром після перемоги революції на Кубі, проти неї були випробувані різні методи економічного та військового впливу. Найбільш активна фаза застосування санкцій проти Гавани припала на 1960-1973 рр. Куба намагалася дотримуватися норм міжнародного права, особливості стосовно тих країн, що не стали розривати дипломатичні відносин з новим кубинським урядом.

Незважаючи на всі зусилля кубинських революціонерів, що намагалися створити на острові регіональний координаційний центр повстанських рухів, в період 1960 рр. великих успіхів повстанська боротьба в Латинській Америці не досягла. Кастро так пояснював провал революційних сил в Латинській Америці: «Іноді є об'єктивні умови для революційних змін, проте суб'єктивні умови не складаються» [32].

На початку кубинської революції (в 1953 – першій половині 1955 рр.) реакція Вашингтону на боротьбу повстанців і кубинського уряду була досить передбачувана та обумовлена історичною традицією: американці були готові підтримувати недемократичні режими в Латинській Америці, такі як диктатуру Батісти, лише тому, що їхня політика була проамериканською. У даній ситуації президент Ейзенхауер не приділяв часу та уваги кубинським справам, делегувавши прийняття рішень департаментам, які в свою чергу, спираючись на традиційні методи підтримки проамериканських режимів в регіоні, надавали дружньому уряду Батісти військову та політичну допомогу. Вона полягала в наданні Кубі додаткової військової допомоги відповідно двосторонній угоді, а також через співробітництво американського ЦРУ та кубинського розвідувального бюро. Активною була участь американців в протистоянні кубинській опозиції – арешт в США її лідера та колишнього одинадцятого кубинського президента Пріо Сокарраса К. Хоча на офіційному рівні американський уряд дотримувався політики невтручання у внутрішні справи Куби.

В другій половині 1955-1956 рр., незважаючи на збільшення революційної активності на острові, офіційний Вашингтон продовжив дотримуватися позиції нехтування небезпекою повалення проамериканського режиму Батісти, бо домінуючою серед американського істеблішменту була думка про те, що загрози інтересам США на Кубі немає. Хоча американці визнавали серйозність політичного підтексту кубинських подій, але під постійним тиском з боку посольства США в Гавані продовжували підтримувати політику уряду Куби. В цей період саме американське посольство на острові було тим чинником, що грав одну з вирішальних ролей в прийнятті рішень по кубинському питанню. Посол Гарднер А. та його наступник Сміт Е., обидва республіканці, підтримували точку зору Батісти й не заглиблювалися у причини революційного руху на Кубі. Короткозорість американських послів була також ускладнена відсутністю інтересу до подій на острові в адміністрації Ейзенхауера.

Під час найбільш гострої фази революції, в грудні 1956-1958 рр., ставлення американців до дій режиму Батісти, опозиції, а також повстанців, на чолі з молодим революціонером Кастро, було неоднозначним. Однак саме в цей час уряд США зрозумів небезпечність політики суворого нейтралітету для власних національних інтересів. Підтримка дій кубинського уряду з боку американців значно знизилась через зростаюче невдоволення світовою спільнотою жорсткою та неефективною політикою Батісти [31].

США та СРСР постійно конфліктували впродовж 1940-х та 1950-х рр. В 1960 р. мали місце президентські вибори в США, на їх тлі відбувалася ескалація конфлікту з Кубою протягом усього року, в тому числі плани стосовно вбивства Фіделя Кастро та встановлення торговельного ембарго. Наприкінці того ж року Куба та СРСР виступили з заявою про солідарність, Союз почав поставляти на Кубу конвенційну зброю. В 1961 р. не було жодних намагань встановити на острові радянські ядерні ракети. Хрущов М. вважав, що в такому разі американці негайно вторгнуться на Кубу. Скоріш за все, рішення розгортати зброю таємно, є свідченням того, що влада СРСР вважала ймовірним провокування вторгнення, Кастро та його оточення погоджувалися з цим. В інтерв'ю 1985 р. Фідель пояснював, що прийняття кубинцями радянського ракетного плану базувалося на тому переконанні, що вторгнення американців є неминучим, але він також стверджував, що його мотивувало бажання допомогти СРСР досягти паритету з США в глобальній ядерній гонці озброєнь. Дана угода не гарантувала кубинському лідеру рівноправне партнерство з радянським керівництвом [15].

Таким чином, Карибській кризі передували революційні події на Кубі (1953-1959 рр.), внаслідок яких прямо під боком США, з'явилася нова держава, що проголосила курс на соціалізм. Однією з відмінних рис Кубинської революції є яскрава демонстрація того, як активна меншість може подолати політичний режим.

3.2. Радянське втручання у відносини між Кубою та США, його наслідки

Історичний контекст «холодної війни» так чи інакше змушував всіх, хто звертається до Карибської кризи, розглядати її з позицій протистояння США та СРСР, якими тоді керували «два схильні до ризику політика» – Хрущов М. (з його схильністю до позерства та імпульсивних рішень) та Кеннеді Дж. (самий переоцінений президент США ХХ ст. з його політикою жестів). Однак в Карибську кризу були втягнуті не лише дві наддержави, а й сама Куба – країна, навколо якої власне і розгорталися події. Невипадково в США військово-політичний конфлікт осені 1962 р. називають «Кубинською ракетною кризою», а кубинці користуються терміном «Жовтнева криза» («Crisis de Octubre»), наголошуючи цим, що ракети не були головною причиною конфлікту.

Кубинська революція стала об'єктом запеклих атак з боку її зовнішніх та внутрішніх противників вже з літа 1959 р., коли американці зрозуміли, що Гавана своєю незалежною політикою порушує status quo, який склався в Західній півкулі. Саме тому кубинці вважають, що прологом до Карибського кризи була «неоголошена війна» США проти їхньої держави, на цьому також неодноразово наголошував Фідель Кастро [21].

Варто вказати, що формування зовнішньої політики США та її кубинського напрямку проходило в тісному зв'язку з становленням американської державності. Ще в часи, коли вона була іспанською колонією, Куба привертала увагу батьків-засновників військово-стратегічною перевагою та географічною близькістю. Американці розглядали острів як природне доповнення до системи США та при першій нагоді планували його приєднання, що було викликано необхідністю підтримати цілісність самої американської держави. В своєму прагненні створити імперію та розширити американську територію на південь, керівництво країни протягом всього ХІХ ст. неодноразово проводив спроби викупити Кубу в Іспанії чи анексувати її.

Втручання США у війну за незалежність Куби 1895-1898 рр. й наступні події іспано-американської війни 1898 р. поклали край колоніальній Іспанській

імперії в Карибському басейні та на Тихому океані. Безпосередньо перед оголошенням війни, 19.04.1898 р. американський Конгрес прийняв резолюцію, яка визнавала незалежність Куби та вимагала негайного виведення іспанських військ з території острова.

По закінченню війни, згідно Паризького мирного договору від 10.12.1898р., американці отримали контроль над колишніми іспанськими колоніями на Філіппінах, в Пуерто-Ріко, Гуамі, а також над процесом становлення кубинської державної незалежності. На острів були направлені американські військові. Територіальні надбання та успіхи в сфері дипломатії знаменували початок гегемонії США в Західній півкулі та сприяли розширенню американської присутності у всіх частинах світу. Куба, що опинилася в межах впливу США, зайняла одне з центральних місць в латиноамериканській політиці американців поряд з Пуерто-Ріко, з Мексикою, Гуамом та Філіппінами.

На початку ХХ ст. США продовжили зміцнювати свої позиції на Кубі. Американська політика відносно Куби в перші десятиліття ХХ ст. відображала загальні риси її пріоритетного латиноамериканського вектору та розвивалася в руслі політики «Великого кийка» Рузвельта Т. і «Доларової дипломатії» Тафта В. Для захисту своїх національних інтересів американці неодноразово здійснювали військові вторгнення на Кубу: в 1906-1909 рр., 1912 р., 1917-1922 рр. Під час Другої світової війни закріпилася позитивна тенденція у взаємовідносинах Сполучених Штатів з Латинською Америкою, що було обумовлено участю латиноамериканських країн в війні на стороні антигітлерівської коаліції та підтримкою зусиль США в Азії та Європі.

Початок холодної війни призвів до дестабілізації проамериканських режимів в латиноамериканських країнах та поклав край політиці «добросусідства». Для запобігання приходу до влади прокомуністичних урядів в регіоні, була відновлена практика інтервенціоналізму, а в 1948 р. на базі Панамериканського союзу була основана Організація американських держав, що представляла собою систему колективної безпеки в Західній півкулі [30].

Превентивні заходи, що вживалися американцями в своїй півкулі, не змогли запобігти Кубинській революції 1959 р. Незважаючи на підтримку ними проамериканського режиму Батісти Ф., до влади прийшов молодий кубинський революціонер Кастро Ф., що почав проводити антиамериканські реформи. Хоча американці визнали новий кубинський уряд, відносини між цими двома країнами дуже різко погіршилися. Офіційний Вашингтон, що намагався повернути Кубу до сфери свого впливу, звернувся до загальноживаних в латиноамериканському регіоні методів економічного та політичного тиску: від торгових обмежень, різних диверсій та операцій з фізичного усунення Кастро до економічного ембарго та збройного вторгнення на Пляя Хірон кубинських емігрантів, яких підготувало американське ЦРУ [31].

З приходом до влади нової адміністрації президента Кеннеді Дж. змін в американській політиці стосовно Куби не відбулося. Новий президент швидше став продовжувачем політики попередньої адміністрації, ніж новатором в підході до кубинської проблеми. Його уряд зосередився на опрацюванні отриманих від попередньої адміністрації планів повалення режиму Кастро. Ставлення адміністрації Кеннеді до існуючого кубинського режиму пояснюється уявленнями про характер загрози з боку останнього. Висновки про ступінь даної загрози робилися на основі ідентифікації Кубинської революції з комуністичним рухом і переконання, що Кастро – це маріонетка Москви [40].

Спроба організованого американцями перевороту на Кубі шляхом вторгнення з їх суден кубинських емігрантів відбулася в квітні 1961 р., внаслідок чого бригада контрреволюціонерів за організованої підтримки американських військових висадила на Плайя-Хірон. Проте ця спроба висадки завершилася поразкою десанту. Наприкінці 1961 р. конфлікт між США та Кубою почав набирати все більших оборотів та виходити за регіональні межі. Кубу звинуватили у організації комуністичного проникнення в латиноамериканські країни. Жорсткі заходи, вжиті американцями, направлені проти Куби ще до її виключення зі складу Організації американських держав, були сформульовані в проекті, що мав кодову назву «Мангуста», прийнятим

керівництвом США до кінця листопада 1961 р. Його метою було допомогти кубинцям повалити комуністичний режим.

Політика, яка проводиться керівництвом СРСР, також сприяла переходу кубино-американського конфлікту в світовий масштаб. Початок 1960-х рр. пов'язаний з посиленням конфронтації між Радянським союзом та США. Зустріч у Відні 3 та 4 червня 1961 р. радянського лідера Хрущова М. з новообраним американським президентом Кеннеді Дж. не знизила рівня конфронтації між двома наддержавами. Також під час зустрічі обговорювалося німецьке питання. Президент Кеннеді намагався показати на переговорах, що напруга на світовій арені є наслідком поширення комуністичних ідей по всьому світу, а Хрущов, у свою чергу, заявив, що СРСР і надалі підтримуватиме національно-визвольні війни будь-яких країн.

Куба стала на новий шлях, що в 1962 р. сколихнув увесь світ. Хоча в 1959р. країни-сусіди, в тому числі і американці, не надали серйозного значення проблемі, а уряд США спочатку позитивно відреагував на Кубинську революцію, вважаючи її частиною процесу демократизації в латиноамериканському регіоні. Легалізація Фіделем Кастро комуністичної партії та вибір курсу на побудову соціалізму почали ускладнювати відносини між Кубою та США. Його аграрна реформа та експропріація сільськогосподарських земель, страта опозиціонерів, ще більше вплинули на погіршення американо-кубинських відносини. Реакцією американського уряду стало обмеження відносин та торгівлі з Кубою, а намагання Фіделя достукатись до американського уряду на чолі з Ейзенхауером були марні. В результаті цього нова кубинська влада наближалася до глибокої кризи через ізоляцію, а також активізацію опозиційних повстань. Вихід з цієї кризи Кастро шукав у Радянському Союзі: в лютому 1960 р. між Москвою та Гаваною було підписано угоду, за якою Союз надавав кредитну допомогу розміром 100 млн дол.; в травні того ж року було укладено угоду про постачання Кубі озброєння [4, с. 123–125]. Загалом 1960 р. був ознаменований низкою подій, що вивели відносини СРСР та Куби на якісно новий рівень. Помічник по військових

справах Арагонес Е., відвідує посольство СРСР з метою інформування про наступні кроки, що готові зробити кубинські комуністи для встановлення контролю за ситуацією в країні. Він повідомляв про наміри Кастро провести аграрну реформу [14, с.14].

Подальші відносини в трикутнику Вашингтон-Гавана-Москва розвивались передбачувано:

08.07.1960 р. США припиняють імпорт кубинського цукру, фактично знищуючи 80 % кубинського експорту до своєї країни.

09.07.1960 р. СРСР погоджується купувати кубинський цукор, що раніше призначався для американського ринку.

19.10.1960 р. американський уряд вводить ембарго проти Куби, за винятком медикаментів та продуктів харчування, через що призупинялась торгівля між країнами і заморожувалось майно в США, яке належало кубинському уряду. Хоча перед цим, кубинський уряд націоналізував майно та землі іноземних компаній.

19.12.1960 р. СРСР та Куба випускають спільний комюніке (повідомлення, переважно про хід чи результати дипломатичних переговорів), в якому Куба відкрито пристосовується до зовнішньої та внутрішньої радянської політики та вказує на свою солідарність з китайсько-радянським блоком.

03.01.1961 р. Куба та США розривають консульські та дипломатичні відносини

Активна прокомуністична політика Куби та початок її співпраці з СРСР спонукали американський уряд вжити всіх можливих заходів для усунення радянського впливу в Карибському регіону, також американці працювали над усуненням від влади Кастро та поваленням комуністичного режиму на острові за рахунок опозиціонерів.

17.04.1961 р. почалася реалізація операції «Плутон» з вторгнення у «Затоці свиней», що була розроблена американським ЦРУ, яку схвалив Ейзенхауер, а пізніше і Кеннеді. Ця операція передбачала повалення режиму

Кастро за допомогою підготовлених у Флориді кубинських біженців, про те ця спроба зазнала краху [48].

Реакцією на це невдале вторгнення стає звернення Кастро до радянського керівництва 1961 р, в якому кубинський лідер прохатиме про захист та запропонує розмістити балістичні ракети на території «Острова свободи». Зі свого боку Хрущов М., у відповідь на розміщення США своїх балістичних ракет в Туреччині та Італії, вирішує прийняти кубинську пропозицію по розміщенні ядерних ракет на Кубі для того, щоб випередити ймовірне американське вторгнення.

02.07.1962 р. Кастро на чолі високопоставленої кубинської військової делегації прибуває до Москви, де в процесі зустрічі між кубинським та радянським лідерами відбувається розробка детальні заходів стосовно розміщення ракет. Згідно з офіційної угоди, що мала переглядатися кожні п'ять років, ракети і їх обслуговування мали повністю знаходитися під юрисдикцією військового командування СРСР. В цілому, Фідель протягом двох тижнів консультувався з радянськими чиновниками, перед своїм поверненням на Кубу, де згодом починається будівництво ракетних пускових об'єктів [27].

Командир 51-ї ракетної дивізії, що перебувала на Кубі, генерал-майор Стаценко І., характеризує американські військові навчання («Ланфібікс 1/62», «Фібрілекс 1/62», «Юпітер Спрінгс»), що мали на меті підготовку до вторгнення на кубинську територію для повалення уряду Кастро, приходять до висновку, що за тих обставин розміщення Радянським Союзом ракет середньої дальності на острові мало вимушений характер та спрямовувалося на посилення обороноздатності Куби. В умовах американської підготовки до агресії проти Куби, «відповідно до норм міжнародного права та виходячи з принципів пролетарського інтернаціоналізму, кубинський та радянський уряди влітку 1962 р. саме в розпал підготовки американців до вторгнення на Кубу, провели заходи по зміцненню обороноздатності острова». У виникненні напруги, для подолання якої саме уряд СРСР шукав шляхи, генерал-майор звинувачує США та стверджує, що радянські стратегічні ракети на Кубі не

створили, а навпаки запобігли подальшому небезпечному розвитку Карибської кризи, своєчасно відвернули війну в районі Карибського моря, що могла досить швидко перерости з локальної у глобальну.

Ініціатива та ідея розміщення ракет на «Острові свободи», що спричинила загострення ситуації в карибському регіоні, за спогадами очевидців, належала самому Хрущову М., який запевняв, що даний крок має тільки одну мету – збереження Куби та уряду Кастро. Для СРСР було дуже важливо утримати цей острівець соціалізму у зоні американських інтересів.

Однак, дехто з сучасників Хрущова (Добринін А., Трояновський О., Бурлацький Ф.) вважають, що якщо збереження Куби було основною метою, то, принаймні, не єдиною. Бурлацький Ф., що тоді керував групою консультантів у відділі соціалістичних країн Центрального Комітету партії, ставить під сумнів захист «Острова свободи» як основну мету, так як про таку форму захисту кубинці взагалі не просили, а в розміщенні ракет на своїй території вбачали засіб посилення обороноздатності усього соціалістичного табору [17].

Виняткове значення країн Європи для США полягало в тому, що вони, враховуючи їхню залежність від американської «ядерної парасольки» та ціннісну і ментальну близькість з американцями, були досить надійними союзниками в протиборстві з СРСР на європейському плацдармі холодної війни. Очевидною ця важливість стала під час Карибської кризи 1962 р., що впритул наблизила світ до розгортання ядерної війни. Незважаючи на те, що епіцентром подій був «Острів свободи», а головними учасниками США та СРСР, роль європейських союзників американців в цих подіях була дуже важливою. Вони перебували в безпосередній близькості до Радянського Союзу та країн комуністичного табору, тому повинні були діяти надзвичайно обережно та, разом з тим, намагатися чинити опір радянській загрози в Європі. Під час гострої Карибської кризи та протягом всієї Холодної війни, Європа залишалася одним з найстабільніших регіонів світу [38].

3 липня 1962 р. почалася велика операція з перекиданням військових формувань недалеко від США, здатних самостійно вести бої на відстані 11 тис. км від бази постачання. Для цього потрібно було провести часткову мобілізацію військ, а також здійснити таємне переміщення та дислокацію близько шістдесяти тисяч осіб. Через відсутність прямого повітряного сполучення основним засобом транспортування для переміщення військових були морські кораблі. Перші бойові формування військ СРСР прибули на острів на початку серпня (в портах Сантьяго-де-Куба, Касільда, Нуевітас, Гавана, Кабаньяс, Ваїя-Онда та Меріель), а слідом за цим почалося перекидання ядерної зброї. У вересні на острів почали прибувати ядерні ракети середньої дальності, а також літаки Іл-28 і тактичні ракети «Місяць», що могли використовуватися як носії ядерних зарядів.

Керівництво США було в курсі про розміщення радянських військ на Кубі, ще з липня 1962 р., що було недивно, враховуючи наявність на території острова американського розвідувального формування. Щоб подолати дану загрозу, президенту США, не потрібно було докладати особливих організаційних зусиль. До травня 1962 р. американці мали значну перевагу над СРСР в постачанні боєприпасів та ядерному озброєнні. Перевага в засобах середньої дистанції, що могли перетворити Західну Європу на радіоактивні руїни, та плани здійснити ядерні удари по Алясці окремим ракетним полком, що передбачалися до розгортання в районі операції «Анадир», були слабкою втіхою для радянського керівництва. Враховуючи гіркий досвід Перл-Харбора, американці ще в 1961 р. розгорнули дві станції системи попередження ядерного нападу, що фіксували сам факт польоту міжконтинентальної ракети за майже за півгодини до їх падіння в США, таким чином даючи достатньо часу для прийняття рішення. Також наявність вказаних станцій виключала можливість раптового нападу ворога. На додаток до 60 ракет «Тор», розміщених на заході Англії, американці установили 45 ракет середньої дальності «Юпітер» в північній частині Італії та Туреччини, ще до початку травня 1962 р., в зв'язку з «наполегливим проханням» своїх союзників. Хоч зазначені ракети і перебували в

оперативному підпорядкуванні британських військово-повітряних сил («Тор») та об'єднаного командування НАТО («Юпітер»), планування їхнього бойового завдання реалізовувалося в загальному плані «ядерного наступу» США. Час польоту цих ракет до цілей на радянській території –10 хвилин, що позбавляло радянське керівництво можливості прийняти рішення про відповідні заходи. Таким чином, на початку 1960-х рр. США мали якісну та кількісну перевагу в сфері стратегічних ядерних озброєнь та гіпотетично могли виграти ядерну війну з СРСР [35].

Криза навколо Куби зазвичай обмежується тринадцятьма днями – з 14 по 27 жовтня 1962 р. Однак цей підхід дехто вважає надто поверхневим для одного з найважливіших конфліктів ХХ ст. Проте не завжди при періодизації Карибської кризи дослідники обмежують її тринадцятьма днями 1962 р. Путілін Б. виділяє три фази Карибської кризи – прихована (вересень -21 жовтня), відкрита (22-27 жовтня) та завершальна (28 жовтня -20 листопада)); Фурсенко О. виділяє 16-21 жовтня, як перший етап, 22-24 жовтня – гостру фазу кризи, 25 жовтня – переломний момент. Тобто, ряд науковців виділяє три фази Карибської кризи: «приховану», «відкриту» та «завершальну» [13, с. 347]. Прихована фаза кризи почала реалізовуватися на початку вересня. Не випадково 27.08.1962 р. розвідувальні дані про Кубу доводилися до відома американського керівництва у вигляді щоденного звіту. Згідно з доповіддю радянського військового представника в Гавані від 02.09.1962 р., американський уряд наказав своїм збройним силам відкрити «вогонь у відповідь» по кубинських кораблях та літаках зоні нейтральних вод та небі. 22.10.1962 р. розпочалася відкрита фаза Карибської кризи. О 19 годині за вашингтонським часом (в Москві – 3 година 23.10.1962 р.) президент США звернувся до народу з заявою про «карантин» Куби.

26.10.1962 р. ввечері Феклісов А., радянський резидент Комітету держбезпеки в США, зустрівся з американським представником журналістом Скалі Д. та обговорив умови можливої угоди: виведення ракет в обмін на зняття блокади та обіцянку не вторгтися на Кубу. Однак повідомлення Феклісова

надійшло до Москви вже після врегулювання кризи. Цей факт свідчить про прагненні обох сторін, через своїх неофіційних представників, досягти домовленостей в небезпечній ситуації.

За офіційною версією, розміщення ядерних ракет на Кубі пояснювалося оборонними цілями, бажанням захистити кубинську революцію, а не наміром їх використання у наступальних цілях в ході ймовірного збройного конфлікту з американцями. Однак саме таємність цієї акції викликала вкрай негативну реакцію з боку керівництва США. В очах західного світу – це був доказ підступності та безпринципності комуністів, готових будь-якими способами йти до своєї історичної мети – «глобального комуністичного панування».

Карибська криза поставила світ перед реальною загрозою ядерної війни. І відповідальність за це несли обидві сторони: американська, що нагнітала гарячу атмосферу навколо Куби та радянська, що спровокована антикубінською кампанією, перемістила ракети в Західну півкулю. Це була небезпечна ситуація, що проходила за сценарієм холодної війни», яка ледь не переросла у «гарячу» війну [8]. Одночасно з тим Карибська криза вважається класичним втіленням ядерної дипломатії та військовою авантюрою, що довела неможливість відкритого діалогу з позиції сили; поворотним моментом протиборства США та СРСР, відносини між якими в подальшому більш нагадували компроміс, ніж конфлікт. З 1962 р. ядерна зброя використовувалася лише задля пасивного залякування суперника, що мусив зважати на потенційну здатність ядерної наддержави. [11, с.17].

Таким чином, Карибська криза стала фіналом ракетно-ядерного суперництва між США та СРСР другої половини 1940-х початку - 1960-х рр., що мало не переросло у відкриту боротьбу між двома ворогуючими таборами. Дана акція була скоріш за все імпульсним рішенням керівництва Радянського Союзу та особисто Хрущова М., ніж військово-політична необхідність для захисту революційної Куби.

3.3. Врегулювання конфлікту

14.10.1962 р. почалась Карибська криза, котра поставила США та СРСР на межу виникнення ядерної війни. Приводом до загострення відносин між наддержавами стало виявлення розвідувальним літаком США доказів розміщення на Кубі радянських ракет середньої дальності, що здатні нести ядерні боєзаряди. Вказана зброя опинилася там, тому що лідер СРСР Хрущов М. скористався пропозицією Кастро Ф. та вирішив розмістити ядерні ракети поблизу американських кордонів, аналогічно тому, як ракети США розміщувались на військових базах біля кордонів Радянського Союзу. На Острові свободи було розгорнуто всю наявну зброю, включно з ядерною. Через два дні після даних з літака-шпигуна та їх розшифрування, президент Кеннеді Дж. оголосив морську блокаду Куби, що передбачала обшук всіх кораблів, які прямували на острів з метою недопущення туди радянських зброї та військових. Війська НАТО та країн Варшавського договору були переведені в стан постійної бойової готовності.

Наступні двотижневі переговори між наддержавами щодо вирішення Карибської кризи, змогли ліквідувати загрозу ядерної війни: радянський уряд зобов'язався забрати з Куби всі ракети та допустити туди інспекторів ООН, а США – ліквідувати в піврічний термін своє ракетне озброєння в Туреччині, а також не здійснювати спроб державного перевороту на Кубі [50].

В листування керівників наддержав Кеннеді Дж. та Хрущова М. в жовтні 1962 р. містяться відомості про їх наміри, дії та хід переговорів по врегулюванню Карибської кризи.

22.10.1962 р. Кеннеді – Хрущову: «...Для уникнення будь-якої неправильної оцінки з вашого боку стосовно того, що стосується Куби, я публічно заявив, що якщо на Кубі відбудуться певні події, США зроблять все, що необхідно для захисту своєї власної безпеки і безпеки союзників. Більш того, Конгрес США прийняв резолюцію, що виражає його підтримку цієї політики. Незважаючи на це, на Кубі тривав швидкий розвиток баз ракет

дальньої дії та інших систем наступальної зброї. Повинен сказати Вам, що США сповнені рішучості, щоб ця загроза безпеці для нашої півкулі була усунена. Я сподіваюся, що Ваш уряд утримається від будь-яких дій, що розширили чи поглибили б цю кризу, яка вже має серйозний характер, і що ми зможемо домовитися знову стати на шлях мирних переговорів...».

23.10.1962 р. Хрущов – Кеннеді: « ...Мушу відверто повідомити, що намічені у Вашій заяві заходи представляють серйозну загрозу миру та безпеці народів. США відкрито стають на шлях грубого порушення Статуту ООН, на шлях порушення міжнародних норм свободи судноплавства у відкритих морях, на шлях агресивних дій як проти Куби, так і проти СРСР. Ми підтверджуємо, що зброя, яка знаходиться на Кубі, незалежно від того, до якого класу вона належить, призначена винятково для оборонних цілей, щоб убезпечити Кубинську Республіку від нападу агресора. Я сподіваюся, що уряд США виявить розсудливість та відмовиться від проведення дій, які можуть призвести до катастрофічних наслідків у всьому світі...».

24.10.1962 р. Кеннеді – Хрущову: « ... Сподіваюся, що Ви негайно надасте необхідні інструкції вашим кораблям дотримуватися умов карантину, основа якого була створена голосуванням Організації американських держав сьогодні близько полудня та який набуде чинності о 14 годині за грінвічським часом 24 жовтня цього року...».

24.10.1962 р. Хрущов – Кеннеді: «...Ви, пане Президенте, кинули нам виклик ...оголошуєте не карантин, а висуваєте ультиматум та погрожуєте, що якщо ми не будемо підпорядковуватися Вашим вимогам, то Ви застосуєте силу... Ви вже апелюєте не до розуму, а хочете залякати нас... Я не можу з цим погодитися... уряд СРСР не може дати інструкції капітанам наших суден, що прямують на Кубу, дотримуватися припису американських військово-морських сил, що блокують цей острів...Ми не будемо просто спостерігати за піратськими діями американських кораблів у відкритому морі. Будемо змушені зі свого боку вживати заходів, які вважатимемо потрібними і достатніми для того, щоб захистити свої права. Для цього у нас є все необхідне...».

26.10.1962 р. Хрущов – Кеннеді: «...Якби були дані запевнення президента і уряду США, що вони не будуть самі брати участь в нападі на Кубу і будуть утримувати від подібних дій інших, якщо Ви відкличете свій флот, – це відразу все змінить.... Наша мета була і є – допомогти Кубі, і ніхто не може заперечувати гуманності наших спонукань, спрямованих на те, щоб Куба могла мирно жити і розвиватися так, як хоче її народ... Я вношу пропозицію: ми згодні вивезти ті засоби з Куби, які Ви вважаєте наступальними засобами... США, зі свого боку, враховуючи занепокоєння і заклопотаність СРСР, вивезуть свої аналогічні засоби з Туреччини...».

30.10.1962 р. Хрущов – Кеннеді. Усне послання: «...Ми отримали від Вас запевнення, що Ви не будете вторгтися на Кубу і що не дозволите цього зробити іншим, а ми за цієї умови вивозимо зброю, яку Ви назвали наступальною... І ось на цих компромісних взаємних учинках це питання вирішено...Я б сказав – ми обидва пішли на поступки і знайшли розумне рішення, яке дало можливість забезпечити мир для всіх...» [55, с.336-339].

Після цього СРСР вивіз з Куби своє озброєння та бомбардувальники, а США зняли блокаду. Напруженість у світі спала, але подібна «поступка» американців не сподобалася кубинцям. Офіційно підтримуючи радянську позицію, Кастро розкритикував дії, що проводилися офіційною Москвою. В цілому Кубинський криза показала цим двом наддержавам, що продовження гонки озброєнь, спонтанні дії на світовій арені можуть привести людство до глобальної та нищівної ядерної війни. З подоланням Кубинської кризи було започатковано розрядку напруженості: суперники зрозуміли, що прагнуть уникнути ядерної війни. СРСР та США почали краще розуміти межі можливого протистояння в холодній війні, необхідність пошуку компроміс у двосторонніх відносинах. Для Хрущова М. Карибська криза не пройшла безслідно, його поступки багатьма сприймалися як прояв слабкості характеру, що підривало авторитет радянського лідера в СРСР [6, с. 249].

Формальною датою завершення Карибської кризи вважається 07.01.1963 р., коли обидві наддержави звернулися зі спільним проханням зняти питання

про Карибську кризу з порядку денного Ради Безпеки ООН. Врегулювання конфлікту, усвідомлення американським та радянським керівництвом реальності загрози взаємного знищення дали сильний поштовх процесам, що призвели до розрядки міжнародної напруженості. Почався поступовий перегляд ядерними державами ставлення до ядерної зброї як до засобу стримування, а не засобу досягнення перемоги у війні. Невдовзі після кризи було підписано перші двосторонні та багатосторонні домовленості, направлені на послаблення загрози ядерної війни, обмеження випробувань ядерної зброї та її розповсюдження [49].

Світові лідери періоду Карибської кризи поділялися на тих, хто підтримував позицію однієї з ворогуючих сторін та тих, хто спонукав до миру і порозуміння. Папа Іван XXIII, який в історії отримав ім'я «Папа Миру», без будь-якого перебільшення належить до тієї категорії лідерів, що закликали до мирного врегулювання конфлікту: в самий пік Карибської кризи (25.10. 1962 р.) Папа звернувся до американського та радянського керівництва з закликом до миру, а після завершення гострої фази конфлікту він, будучи уже важко хворим, візьме ініціативу над розробкою Енцикліки «Мир на землі» – соціальної енцикліки католиків присвяченої питанням війни та миру, адресованої «всім людям доброї волі» [27].

Феномен ракетно-ядерного суперництва між двома наддержавами полягає в тому, що конфлікт не переріс у відкрите протистояння. Його позитивним моментом є те, що, не зважаючи на мілітаристський характер, ситуація посприяла науково-технічному розвитку, освоєнню космосу, становленню та посиленню інтеграційних процесів в різних суспільно-політичних сферах життя багатьох світових держав.

Карибську кризу, цілком можна вважати піком ракетно-ядерного протистояння 1945-1962 рр. між СРСР та США та апогеєм холодної війни. Особливе місце в історії цієї кризи займає боротьба мотивів політиків Білого дому та Кремля, в процесі прийняття важливих рішень, спрямованих на недопущення виходу ситуації за рамки дозволеного. За свідченнями

розсекречених документальних та архівних матеріалів, жодна з сторін протистояння на початку конфлікту та протягом тривалого періоду напружених дипломатичних перемов не була прибічником мирних позицій, вважаючи їх ганебним актом капітуляції. Суперників не лякали можливі наслідки початку ядерної війни, вони були готові йти до кінця у відстоюванні геополітичних інтересів своєї держави [11, с. 20-21].

Карибська криза змусила світових політиків змінити свої погляди на ядерну зброю. Нова стратегія в сфері розвитку оборонного, зокрема, ядерного, потенціалу полягала у різкому нарощуванні кількості ядерних бойових блоків на балістичних ракетах при одночасному покращенню їх техніко-технічних характеристик, що забезпечувало явну військову перевагу [34].

Після завершення Карибської ракетної кризи, з 1962 р., в міжнародних відносинах спостерігався період так званої «розрядки». Впродовж цього етапу в основу системи міжнародних відносин було покладено принцип збереження балансу сил обох наддержав, велися переговори щодо скорочення озброєнь. Проте, незважаючи на офіційні зустрічі між американськими та радянськими лідерами, конфронтація та напруга залишилися. «Образ ворога» набув деяких пом'якшених рис, однак не зникав та підтримувався всіма засобами впливу на масову свідомість. Причиною цього називають збереження головних протиріч, що мали місце між наддержавами, а також страх перед небезпекою початку відкритого збройного протистояння. Президент Ніксон Р. в 1969 р. говорив, що США не може сподіватися всіх зробити своїми друзями, а суперників закликав до мирного змагання. В позиціях радянської влади, поруч з проведенням переговорів стосовно зменшення озброєнь та закликами до мирного співіснування, також зберігався негативний образ американців, яких називали «хижими імперіалістами». Отже, незважаючи на курс про мирне співіснування в офіційній риторичі США та СРСР продовжувалося представлення ворожого, негативного образу протилежної сторони [42].

Карибська криза другої половини ХХ ст. відноситься до найнебезпечніших подій періоду холодної війни, що поставила світ на

катастрофи через амбіції США та СРСР, а Куба була тільки відправною точкою, що використовувалася для досягнення цілей обох наддержав. Карибська криза продемонструвала всю небезпеку ескалації «холодної війни», що будь-якої миті могла перерости в «гарячу». Усвідомлення цього спонукало противників, почати пошук виходу з глухого кута протистояння, налагоджувати канали обміну терміновими даними по запобіганню кризових ситуацій. Найкращим результатом даного конфлікту стало підписання та реалізація Договору про припинення ядерних випробувань в трьох середовищах: в атмосфері, космосі та під водою.

Таким чином, Карибську кризу, цілком можна вважати піком ракетно-ядерного протистояння 1945-1962 рр. між СРСР та США та апогеєм холодної війни, що змусила світових політиків змінити свої погляди на ядерну зброю. Карибська криза другої половини ХХ ст. відноситься до найнебезпечніших подій періоду холодної війни, що поставила світ на катастрофи через амбіції США та СРСР, а Куба була тільки відправною точкою, що використовувалася для досягнення цілей обох наддержав.

Карибська криза продемонструвала всю небезпеку ескалації «холодної війни», що будь-якої миті могла перерости в «гарячу». Усвідомлення цього спонукало противників, почати пошук виходу з глухого кута протистояння.

Переговори між наддержавами щодо вирішення Карибської кризи, змогли ліквідувати загрозу ядерної війни: радянський уряд зобов'язався забрати з Куби всі ракети та допустити туди інспекторів ООН, а США – ліквідувати в піврічний термін своє ракетне озброєння в Туреччині, а також не здійснювати спроб державного перевороту на Кубі. СРСР та США (обидві сторони конфлікту) пішли на взаємні поступки для знаходження компромісу та виходу з небезпечного становища.

Карибська криза показала, що гонка ядерних озброєнь може загрожувати всьому світу. І в 1963 р. було підписано Договір про припинення ядерних випробувань у трьох середовищах (воді, повітрі, космосі).

ВИСНОВКИ

В ході виконання даної наукової роботи, були виконані поставлені завдання та сформовані відповідні висновки:

1. Проаналізовано історіографію та джерельну базу дослідження. Історіографія теми вивчення має багаторівневий характер та складається з наукових джерел присвячених історії становлення ракетно-ядерних озброєнь, специфіці зовнішньополітичних відносин між двома наддержавами в період холодної війни, перебігу протистояння між ними тощо. Джерельну базу цього дослідження складають праці українського та зарубіжного авторства присвячені подіям холодної війни та Карибської кризи. В сучасній історіографії все частіше перехід до холодної війни розглядається як суперечливий та складний процес взаємовідносин двох систем, початок якому був покладений обома сторонами, проте конкретне співвідношення внесків сторін в протистояння є предметом дискусій. Нині більшість дослідників проблем міжнародних відносин у другій половині ХХ ст. вважають, що радянське керівництво несе не меншу відповідальність за початок холодної війни, Кубинської кризи та взагалі боротьбі між колишніми союзниками у Другій світовій. кінець холодної війни та розпад СРСР сприяли формуванню нової науково-історичної парадигми. Переворот в історіографії холодної війни пов'язаний з розсекреченням архівів, що дало можливість приступити до історичних досліджень на якісно новому рівні. Практично всі хто досліджував протистояння між наддержавами другої половини ХХ ст. в тій чи іншій мірі торкався теми Кубинської революції, що передувала Карибській кризі, яка вважається кульмінацією холодної війни.

2. З'ясовано причини холодної війни. Існує багато версій причин та початку холодної війни, проте спільним для всіх них є те, що кожна з сторін звинувачувала в початку конфронтації свого головного опонента. Холодна війна – це протиборство між двома світовими політичними системами, яка була неминучою. Передумови холодної війни виникли на завершальному етапі

Другої світової та в перші повоєнні роки, а на думку деяких дослідників – ще раніше. Причиною холодної війни стало надзвичайне загострення міжнародних відносин між державами Заходу та Сходу в післявоєнний період, що серйозно погіршило міжнародну обстановку на тривалий час, неодноразово виникала загроза глобального світового військового конфлікту. Причини холодної війни були пов'язані: з появою двох наддержав (СРСР та США), що змагалися в соціально-економічних та політичних сферах та належали до конкуруючих систем; західні країни сприймали розширення соцтабору в 1940-х рр. в Європі та Азії в якості загрози їхньому існуванню; сформувався сильний американський та радянський військово-промисловий комплекс; СРСР та США поділили світ на сфери впливу. В початку цього протистояння були винні обидві наддержави, а головною проблемою стала розбіжність думок та поглядів на світобудову майбутнього, боротьба за сфери впливу та взаємна недовіра..

Суперництво між наддержавами в області ракетно-ядерних озброєнь, що відбувалося в період з другої половини 1940-х - на початку 1960-х рр., було індикатором міжнародної напруги в світі, безпосереднім чинником, який вплинув на характер холодної війни. Тобто появу та застосування ядерної зброї можна вважати поштовхом для початку американо-радянського суперництва у військово-політичній сфері, яка визначила характер та хід холодної війни.

3. Вивчено холодну війну як протистояння світового масштабу. В повоєнний час встановилася біполярна система міжнародних відносин, де ключова роль відводилася США та СРСР – двом наддержавам, що змагалися за світове лідерство на протязі другої половини ХХ ст. Конфронтація між вказаними наддержавами, набирала глобальних масштабів та поставила світ перед загрозою знищення. Холодна війна була третьою та останньою в ХХ ст. світовою війною, адже її були притаманні ознаки справжньої світової війни, що закінчилася перерозподілом світу на користь переможців та повним крахом переможених держав. Проте це було незвичайне протистояння, яке переважно відбувалося в політичній, ідеологічній, технологічній та економічній сферах з застосуванням дуже жорстких нетрадиційних і невійськових засобів й методів.

Їх використання в значній мірі визначило характер, масштаб та форми глобального протистояння, що багато в чому виходили за рамки традиційної світової війни. Феномен «холодна війна» в міжнародній політиці також можна розглянути як концепцію національних інтересів, адже холодна війна – це глобальна геополітична, ідеологічна та економічна конфронтація між двома сторонами СРСР і його союзниками та США, державами Західної Європи й їх союзниками, яка відбувалася в період з середини 1940-х до 1990-х рр., призвела до розвалу Союзу та переросла в сучасне протистояння між Заходом та РФ.

4. Описано етапи та перебіг холодної війни. В протистояння між США та СРСР зазвичай виділяють основні періоди, початок та кінець яких пов'язані з важливими історичними подіями. Є різні версії хронології холодної війни, серед яких можна виокремити п'ять етапів: нагнітання ситуації, перша розрядка, апогей холодної війни, повторне загострення, завершальний етап. Поява ядерної зброї стала поштовхом для початку суперництва між США та СРСР у військово-політичній сфері, визначивши характер та динаміку цього ядерно-ракетного суперництва. В зв'язку з цим можна виділити його періоди, в межах яких спостерігалися етапи крайнього протистояння чи зниження напруженості, які визначали суспільний та політичний клімат в умовах конфронтації між американською та радянською владою в 1945-1962 рр. Розробка ядерного озброєння стали причиною того, що на початок 1960-х рр. ядерна зброя з пасивного інструменту залякування трансформувалася в активний аргумент політичного тиску та ядерної дипломатії, що стали як формою конфлікту, так і формою діалогу між ворогуючими системами.

5. Охарактеризована Кубинська революція та загострення міжнародних відносин. Карибській кризі передували революційні події на Кубі початку 1959р., що відбулися під проводом Фіделя Кастро. Починалося все з повалення диктаторського режиму Батісти на Кубі та приходу влади. Однією з відмінних рис Кубинської революції є яскрава демонстрація того, як активна меншість може подолати політичний режим. Революція 1959 р. призвела до інституціоналізації інтернаціоналізму як політичної лінії Гавани. Початок

холодної війни призвів до дестабілізації проамериканських режимів в латиноамериканських країнах та поклав край політиці «добросусідства». Для запобігання приходу до влади прокомуністичних урядів в регіоні, була відновлена практика інтервенціоналізму. Крім того, в 1948 р. на базі Панамериканського союзу була основана Організація американських держав, що представляла собою систему колективної безпеки в Західній півкулі. Превентивні заходи, що вживалися американцями в своїй півкулі, не змогли запобігти Кубинській революції 1959 р. Наприкінці 1961 р. конфлікт між США та Кубою почав набирати все більших оборотів та виходити за регіональні межі. Кубу звинуватили у організації комуністичного проникнення в латиноамериканські країни. Політика, яка проводиться керівництвом СРСР, також сприяла переходу кубино-американського конфлікту в глобальний масштаб. Початок 1960-х рр. пов'язаний з посиленням конфронтації між Радянським союзом та США. Легалізація Фіделем Кастро комуністичної партії та вибір курсу на побудову соціалізму почали ускладнювати відносини між Кубою та США.

6. Визначено радянське втручання у відносини між Кубою та США, його наслідки. Історичний контекст «холодної війни» так чи інакше змушував всіх, хто звертається до Карибської кризи, розглядати її з позицій протистояння США та СРСР, якими тоді керували «два схильні до ризику політика» – Хрущов М. та Кеннеді Дж. Однак в Карибську кризу були втягнуті не лише дві наддержави, а й сама Куба – країна, навколо якої власне і розгорталися події. Кубинці вважають, що прологом до Карибського кризи була «неоголошена війна» США проти їхньої держави, на цьому також неодноразово наголошував Фідель Кастро. Активна прокомуністична політика Куби та початок її співпраці з СРСР спонукали американський уряд вжити всіх можливих заходів для усунення радянського впливу в Карибському регіоні, також американці працювали над усуненням від влади Кастро та поваленням комуністичного режиму на острові за рахунок опозиціонерів. Реакцією на невдале вторгнення американців на Кубу весною 1961 р. стає звернення Кастро до радянського

керівництва в якому кубинський лідер прохатиме про захист та запропонує розмістити балістичні ракети на території «Острова свободи». На початку 1960-х рр. США мали якісну та кількісну перевагу в сфері стратегічних ядерних озброєнь та гіпотетично могли виграти ядерну війну з СРСР. За офіційною версією, розміщення ядерних ракет на Кубі пояснювалося оборонними цілями, бажанням захистити кубинську революцію, а не наміром їх використання у наступальних цілях в ході ймовірного збройного конфлікту з американцями. Однак саме таємність цієї акції викликала вкрай негативну реакцію з боку керівництва США. В очах західного світу – це був доказ підступності та безпринципності комуністів, готових будь-якими способами йти до своєї історичної мети – «глобального комуністичного панування». Карибська криза поставила світ перед реальною загрозою ядерної війни. І відповідальність за це несли обидві сторони: американська, що нагнітала гарячу атмосферу навколо Куби та радянська, що спровокована антикубінською кампанією, перемістила ракети в Західну півкулю.

7. Досліджено врегулювання конфлікту. Двотижневі переговори в жовтні 1962 р. між лідерами наддержав по вирішенню Карибської кризи, змогли ліквідувати загрозу ядерної війни: радянський уряд зобов'язався забрати з Куби всі ракети та допустити туди інспекторів ООН, а США – ліквідувати в піврічний термін своє ракетне озброєння в Туреччині, а також не проводити спроб державного перевороту на Кубі. СРСР та США (обидві сторони конфлікту) пішли на взаємні поступки для знаходження компромісу та виходу з небезпечного становища. Карибську кризу можна вважати піком ракетно-ядерного протистояння 1945-1962 рр. між двома наддержавами та апогеєм холодної війни. Особливе місце в історії цієї кризи займає боротьба мотивів політиків Білого дому та Кремля, в процесі прийняття важливих рішень, спрямованих на недопущення виходу ситуації за рамки дозволеного. Карибська криза змусила світових політиків змінити свої погляди на ядерну зброю.

Отже, досягнута поставлена мета цієї роботи – досліджено Карибську кризу як кульмінацію холодної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Опубліковані джерела

1. Engel B. A., Martin J. L. B. *Russia in World History*. Oxford University Press, 2015. P. 111. (The New Oxford World History). ISBN 978-0-19-994789-8.
2. Geoffrey Roberts. *Stalin's Wars: From World War to Cold War, 1939-1953*, Yale University Press, 2006. P. 338. ISBN 0-300-11204-1.
3. Michael Dobbs. *One Minute To Midnight: Kennedy, Khrushchev and Castro on the Brink of Nuclear War*. Random House, 2008. P. 448. ISBN 9781407008332.
4. Rabe S. *Eisenhower and Latin America: The Foreign Policy of Anticommunism*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press. 1988. P. 239.
5. *War and Peace in the Nuclear Age; At the Brink; Interview with Norman Cousins*, 1986. URL: https://web.archive.org/web/202104222202920/https://open.vault.wgbh.org/catalog/V_329C06A5E8FA47C5AAE40EF0BD66C4BD (accessed: 07.05.2023).
6. Богатуров А.Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после второй мировой войны (1945-1995). М.: Конверт - МОНФ, 1997. 353 с.
7. Нуньес Хименес А. Республика Куба. Исторический очерк. М., 1963. 136 с.
8. Пасічник Н. С. Адміністрація Дж.Ф.Кеннеді і Кубинська ракетна криза 1962 р.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. К., 2006. – 19 с.
9. Салтан О.М. Американо-радянське ракетно-ядерне протистояння в 1945-1962 рр.: автореферат дисерт. на здобуття наук. ступ. кандидата істор. наук (за спец. 07.00.02). Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, 2009. 26 с.
10. Сірий С. В., Клименко В.С. Психологічні операції у сучасних глобальних воєнно-політичних протистояннях. Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка –

2021» . XXII Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2021. 853 с. С. 164-178.

11. Строганов А. И. Новейшая история стран Латинской Америки. М., 1995. 414 с.

12. Фурсенко А.А., Нафтали Т. Адская игра. Секретная история Карибского кризиса 1958-1964 М.: Гея Итэрум, 2001. 560 с.

II. Наукові публікації, статті

13. Zasoba Ie. Soviet-cuban messages during the Missile Crisis. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 4 (44). С. 20-31 . URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-kubinskoj-revoljutsii-v-kontekste-tehnologiy-upravleniya-sotsialnym-protestom> (дата звернення: 07.05.2023).

14. Арутюнян Г. Многополярная Холодная война. *21 Век*. 2007. №1(5). С.11-23. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mnogopolyarnaya-holodnaya-voyna> (дата обращения: 04.05.2023).

15. Бабік Н. Карибська криза 1962 р. за спогадами радянських учасників подій. *Український історичний збірник*. 2003. Вип. 5. С. 280-292.

16. Баханова С. Еволюція оцінок історичного феномену «холодної війни» у шкільних підручниках з історії кінця XX – початку XXI ст. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія: Історичні науки. 2014. Вип. 19. С. 91-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_i_2014_19_21 (дата звернення: 29.04.2023).

17. Бессонова М.Н. Зеркальные образы Холодной войны. *Новое прошлое. The New Past*. 2016. № 3. с. 163-168. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/id/eprint/3471> (дата обращения: 04.05.2023).

18. Ващенко А.В. Холодная война: Back to the Future. *Новое прошлое. The New Past*. 2016. С. 169-173. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/holodnaya-voyna-back-to-the-future> (дата обращения: 06.05.2023).

19. Громько А.А. Истоки и влияние холодной войны на мировую политику. *Современная Европа*. 2016. № 1. С. 26-38. DOI: <http://dx.doi.org/10.15211/soveurope120162638>.
20. Гурьянов К.В., Шатило Я.С. Холодная война: обесцененное «серебро» и «золото». *Базис*. 2021. № 2 (10). С. 47-62. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/holodnaya-voyna-obestsenennoe-serebro-i-zoloto> (дата обращения: 04.05.2023).
21. Данилюк І. Дипломатія Святого Престолу (Ватикану) у вирішенні Карибської кризи. *Американська історія та політика*. 2018. № 5. С. 153-163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2018_5_17 (дата звернення: 07.05.2023).
22. Іванов О. В. «Холодна війна»: США-СРСР-Китай (з позиції сьогодення). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23(1). С. 104-108. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23(1)_17) (дата звернення: 29.04.2023).
23. Касаткіна К. А. Основні напрямки досліджень політики США щодо Куби кінця 1950–1970-х рр. в радянській та пострадянській історіографії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44(2). С. 209-212. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrifznu_2015_44\(2\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrifznu_2015_44(2)_41) (дата звернення: 06.05.2023).
24. Касаткіна К. Місце Куби серед зовнішньополітичних інтересів США (XIX – середина XX ст.). *Американська історія та політика*. 2016. № 2. С. 191-197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2016_2_28 (дата звернення: 07.05.2023).
25. Касаткіна К. Ставлення Вашингтону до післяреволюційної Куби (перші місяці 1959 р.). *Американська історія та політика*. 2018. № 5. С. 169-179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2018_5_19 (дата звернення: 07.05.2023).
26. Куприянов А.В. Холодная война как особый тип конфликта. *Россия в глобальной политике*. 2021. Т. 19. № 4 (110). С. 35-49. DOI: 10.31278/1810-6439-2021-19-4-35-49.
27. Літвін Л. А. Сучасні концепції національних інтересів у контексті зовнішньої політики держав. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 129-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2018_2_23 (дата звернення: 29.04.2023).

28. Мікєладзе В. Політика європейських союзників США щодо розв'язання Карибської кризи: історіографія питання. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2013. Вип. 22. С. 337-356. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mzu_2013_22_23 (дата звернення: 30.04.2023).

29. Некрасова В.В. Радянський простір часів «холодної війни» в американських підручниках. *Історичний архів*. 2013. Вип. 11. С. 85-92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ians_2013_11_13 (дата звернення: 29.04.2023).

30. Нехай Р.Ш. Некоторые военно-политические итоги и уроки Карибского кризиса. *Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС*. 2013. Т. 9. № 2. С. 174-181.

31. Пасічник Н. С. Еволюція американської політики щодо Куби за президентства Дж. Кеннеді. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 82. С. 443-447. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_82_112 (дата звернення: 07.05.2023).

32. Покляцька В.В. Трансформація радянсько-американських відносин на завершальному етапі холодної війни (1985-1991 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 41. С. 161-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_41_31 (дата звернення: 29.04.2023).

33. Покляцька В.В. Протистояння СРСР та США у 1946–1979 рр.: засоби формування «образу ворога». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Історія. 2014. Вип. 2(1). С. 158-164. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ist_2014_2\(1\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ist_2014_2(1)_30) (дата звернення: 29.04.2023).

34. Савельєв А.О. Уинстон Черчилль – идеолог «холодной войны». *Вестник магистратуры*. 2016. № 1 (52). С. 30-32. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uinston-cherchill-ideolog-holodnoy-voyny> (дата звернення: 06.05.2023).

35. Тумашов А. В., Саєвич Й.Й. Передумови та історичні наслідки розпаду СРСР та Організації Варшавського Договору. *Військово-науковий вісник*. 2009. Вип. 11. С. 223-238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2009_11_16 (дата звернення: 29.04.2023).

III. Енциклопедичні і довідкові джерела

36. The Cuban Missile Crisis Timeline. Nuclear files. Weapons. History. Cold-war. June 20, 1963. URL: <http://www.nuclearfiles.org/menu/key-issues/nuclear-weapons/history/cold-war/cuban-missile-crisis/timeline.htm> (accessed: 07.05.2023).

37. Галака С.П. Карибська криза: матеріал з Енциклопедії Сучасної України. НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. URL: <https://esu.com.ua/article-9804> (дата звернення: 07.05.2023).

38. Карибська криза: інформ. ресурс. *Цей день в історії*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1014M/> (дата звернення: 07.05.2023).

39. Овчаренко О.І. 5 березня 1946 р. відбулася промова В. Черчилля, яку вважають початком «холодної війни»: інформ. ресурс. *ННІ міжнародних відносин, історії та філософії*. 04.03.2021. URL: <http://histfilos.cdu.edu.ua/en/hovnyu/1665-5-bereznia-1946-r-vidbulasia-promova-v-cherchyllia-iaku-vvazhaiut-rochatkom-kholodnoi-viiny.html> (дата звернення: 03.05.2023).

40. Полунин С.В. Холодная война: исторические предпосылки, причины возникновения конфликта, этапы и конечный исход, причины поражения СССР: информ. ресурс. *Военный обзор*. URL: <https://militaryarms.ru/geopolitika/holodnaya-vojna-istoriografii> (дата обращения: 04.05.2023).

41. Холодна війна: інформ. ресурс. Минуле й теперішнє. 18.05.2016. URL: <https://mtt.in.ua/holodna-vijna/> (дата звернення: 05.05.2023).

IV. Наукові видання, підручники, посібники

42. Кулініч М.А., Руденко Г.М. Стислий український дипломатичний довідник: навчальний посібник. К.: Дипломатична академія при МЗС України, 2006. 376 с.

43. Холодна війна (1946-1991 рр.). Документи і матеріали: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Упорядник О. І. Овчаренко. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. 536 с.

